

Dossier d'avaluació

Les polítiques familiars: modalitats, impacte i reptes per a Catalunya

Gener de 2017

Miquel Àngel Alegre, analista d'Ivàlua

Índex general

Presentació	3
1. Les polítiques familiars: què són i com les podem classificar	4
1.1 Què hem d'entendre per polítiques familiars.....	4
1.2 Una visió pragmàtica dels instruments i els objectius de la política familiar	6
1.3 Una prèvia sobre la despesa en polítiques familiars a Catalunya i a Europa	10
2. Prestacions econòmiques i desgravacions fiscals	13
2.1 Plantejament i objectius.....	13
2.2 A casa nostra	13
2.3 Són les prestacions econòmiques i les desgravacions fiscals un instrument efectiu?	15
3. Permisos, llicències i racionalització horària	22
3.1 Plantejament i objectius.....	22
3.2 A casa nostra	23
3.3 Són els permisos, llicències i mesures de racionalització horària un instrument efectiu?	24
4. Serveis d'atenció i cura a la petita infància	30
4.1 Plantejament i objectius.....	30
4.2 A casa nostra	30
4.3 Són els serveis d'atenció i cura de la petita infància un instrument efectiu de política familiar?	32
5. Serveis d'acompanyament o orientació familiar	39
5.1 Plantejament i objectius.....	39
5.2 A casa nostra	39
5.3 Què sabem sobre l'efectivitat dels programes d'acompanyament i orientació a les famílies?.....	40
6. Conclusions: quins instruments per a quins objectius?	47
6.1 Pel que fa a la lluita contra la pobresa	47
6.2 Pel que fa al foment de la natalitat.....	49
6.3 Pel que fa a la conciliació i a la vinculació laboral.....	50
6.4 Pel que fa a la conciliació i a la igualació de gènere	51
6.5 Pel que fa a la millora de la criança	52
Referències	53

Taules, gràfics i figures

Figura 1. Instruments de política familiar, mecanismes de canvi i objectius prioritzats.....	9
Gràfic 1. Despesa en família/fills com a % del PIB, segons tipus de despesa. Països europeus, 2011.....	12
Taula 1. Avaluacions de programes d'atenció i cura de la petita infància. Característiques i resultats	34
Taula 2. Impactes dels Home Visiting Programs (Estats Units) sobre diferents objectius o <i>outcomes</i> d'interès*	46

Requadres

Requadre 1. Earned Income Tax Credit (Estats Units).....	17
Requadre 2. La maleta de les famílies	41
Requadre 3. Nurse Family Partnership (Estats Units).....	44

Presentació

El propòsit final d'aquest dossier no és altre que el de contribuir a informar la discussió sobre les polítiques de família, sobre els seus continguts, disseny i mecanismes, tot plegat amb la voluntat d'avançar cap a unes intervencions més efectives i eficients.

Amb aquest propòsit, el present document revisa l'evidència internacional acumulada sobre l'efectivitat de diferents instruments de política familiar. Ens fixem, per tant, en aquells instruments que han estat objecte d'avaluacions rigoroses d'impacte. Aquests són bàsicament quatre: a) prestacions econòmiques i desgravacions fiscals; b) permisos llicències i mesures de racionalització horària; c) serveis de cura i atenció als infants; d) serveis d'acompanyament o orientació familiar. D'aquesta manera, veurem què ens diuen els principals estudis disponibles sobre els efectes que les distintes configuracions d'aquests instruments han demostrat tenir sobre els diferents objectius de la política familiar, objectius com ara la lluita contra la pobresa, la conciliació de la vida familiar i laboral, la participació laboral, la igualtat de gènere, el foment de la natalitat o la millora de les pràctiques de criança.

Cadascun dels instruments de política familiar esmentats són tractats en capítols independents, cadascun dels quals s'introdueix amb una breu descripció de l'estat en què es troba el seu desenvolupament a casa nostra.

Com tindrem ocasió de matisar, no tota l'evidència recollida assoleix els mateixos estàndards metodològics. Tanmateix, amb algunes precisions que anirem introduint allà on calgui, en conjunt sí creiem aportar elements de coneixement vàlids per aproximar una resposta a la pregunta "què funciona" en les polítiques familiars i, d'aquesta manera, facilitar el seu avenç, a casa nostra, cap a un disseny basat en l'evidència.

1. Les polítiques familiars: què són i com les podem classificar

1.1 Què hem d'entendre per polítiques familiars

Què entenem per polítiques familiars (o polítiques de família), això és, quins són els seus objectius i quins els seus instruments, no és una qüestió sobre la qual existeixi un consens absolut. La dificultat radica en el fet que no sempre és fàcil donar una resposta unànime a l'interrogant: què tenen d'específic les polítiques familiars?

I si aquesta no és tasca fàcil és fonamentalment com a conseqüència de tres circumstàncies: a) les problemàtiques que pot experimentar una família sovint són motivades per problemes viscuts per alguns dels seus membres (i.e. adults en edat de treballar, infants, joves, persones grans dependents, etc.); b) aquestes problemàtiques no sempre es troben vinculades al fet de viure en família; c) en la majoria de casos, es tracta de problemàtiques que tenen origen i/o repercussions en instàncies o institucions més enllà de la família (àmbit laboral, educatiu, inclusió social, etc.).

Reconeixent aquesta complexitat, arriscaríem a dir que la tendència actual, tant en el terreny acadèmic com en el polític, és a aproximar-se al terme polítiques familiars des d'un **enfocament que podríem designar com a “holístic”** [1]. Des d'aquesta perspectiva es considerarien polítiques familiars:

- a) Aquelles actuacions que s'ocupen de problemàtiques que afecten específicament les famílies pel fet ser-ho i la resolució de les quals es produeix principalment en l'àmbit familiar (per exemple, programes de suport i l'acompanyament a pares i mares en moments clau del cicle familiar, les accions de sensibilització per a la igualació de gènere dins l'àmbit domèstic o les polítiques “afirmatives” o de reconeixement dels diferents models de família), però també...
- b) Aquelles intervencions que, encara que puguin envair altres àmbits de benestar (l'educatiu, el laboral, el socioeconòmic), afecten de forma específica les relacions entre els membres de la llar o les seves oportunitats econòmiques i socials. D'aquesta manera, les regulacions dels permisos i llicències parentals o dels horaris laborals, els serveis educatius i de cura de la petita infància, o les transferències o desgravacions fiscals per fills a càrrec entrarien perfectament dins el nucli d'acció de les polítiques familiars.

Aquesta tendència cap a l'aproximació holística es deixa també veure en la formulació dels **objectius** que diferents organismes i institucions, nacionals i internacionals, atribueixen a les polítiques de família. Així, per exemple, el Consell Econòmic i Social Europeu assigna a les polítiques familiars les següents finalitats generals¹:

- Reduir la pobresa de les famílies.
- Ajudar a la primera infància i al desenvolupament ple de l'infant.
- Afavorir la conciliació de la vida professional i la vida familiar.
- Vetllar per la igualtat entre sexes.
- Permetre als pares i mares tenir el nombre de fills desitjat.

Per la seva banda, el Pla integral de suport a la família 2012-2016, del Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya, defineix la política familiar com una política transversal, que necessàriament afecta les polítiques sectorials (treball, educació, protecció social, habitatge,...), a les quals insta a compartir els següents criteris generals [3, p. 7]:

- Contribuir a la reducció progressiva de les dificultats per iniciar el projecte familiar i per tenir el nombre desitjat de fills i filles.
- Facilitar la conciliació de la vida familiar, personal i laboral.
- Contribuir a la coresponsabilitat dels homes i de les dones en l'àmbit familiar i, especialment, en la cura i l'educació dels fills i filles, així com en l'atenció dels membres familiars que es trobin en situació de dependència.
- Contribuir a l'acceptació social de les diverses formes de relació i diversitat familiar, i garantir el mateix tractament.
- Prevenir l'exclusió social de les famílies a causa de la manca de xarxa familiar o social, de malalties mentals, addiccions o altres situacions de vulnerabilitat, de diferències culturals o ètniques o de dificultats de conciliació.

Si aquests són els objectius generals de la política familiar, caldria interpretar que tots aquells instruments que tracten d'adreçar-los són, en efecte, instruments de política familiar: des de les polítiques d'habitatge, a les transferències monetàries a famílies més o menys vulnerables, passant pels serveis de suport i atenció a famílies amb membres

¹ Citat per Brullet [2, p. 4]

dependents, o per regulacions i mesures de vinculació laboral durant determinats períodes de la maternitat o la paternitat.

1.2 Una visió pragmàtica dels instruments i els objectius de la política familiar

En aquest dossier partim d'aquesta mateixa aproximació holística als objectius i instruments de la política familiar. Alhora, tractarem d'oferir una visió el més acotada possible d'aquests instruments i objectius, considerant tant els punts d'interès de l'agenda política catalana, com els àmbits d'actuació que han centrat l'atenció d'estudis i avaluacions d'impacte.

D'aquesta manera, pel que fa als **instruments de política familiar**, pararem atenció al plantejament, desenvolupaments i efectivitat de quatre grans línies d'intervenció: 1) prestacions econòmiques (més o menys focalitzades) i desgravacions fiscals per fills a càrrec; 2) els permisos i llicències parentals, juntament amb altres mesures de racionalització dels horaris laborals; 3) serveis d'atenció i cura a la petita infància; 4) recursos de suport i acompanyament a les famílies en moments o situacions clau del seu cicle vital.

En efecte, aquesta és una aproximació àmplia a allò que podem entendre com a instruments de política familiar. I, tot i així, altres línies d'intervenció amb implicacions directes sobre la vida de les famílies queden fora d'aquesta revisió. D'una banda, no pararem atenció a les polítiques o serveis que s'ocupen de l'atenció a la dependència de la gent gran o que, en general, tracten de millorar el seu benestar o el dels seus cuidadors. Certament, aquests són uns dispositius de gran rellevància en societats envellides com la nostra. Tanmateix, desconeixem de l'existència d'estudis que avaluïn l'impacte que polítiques centrades en aquest àmbit hagin pogut tenir sobre objectius específics de la política familiar (per exemple, en termes de reducció de la pobresa de les famílies, laborals o de conciliació).

D'altra banda, excloem de l'estudi el cas de les polítiques d'habitatge. És cert que aquestes polítiques poden esdevenir claus a l'hora de facilitar (o dificultar) aquella emancipació residencial que va lligada a la formació de noves llars familiars. Al mateix temps, són polítiques que poden afectar al benestar i condicions de vida de famílies ja constituïdes –famílies que, per exemple, poden afegir l'endeutament hipotecari a la seva situació de pobresa. No obstant això, la relació de les polítiques d'habitatge amb els

objectius de la política familiar és força inespecífica i, exceptuant el cas de la lluita contra la pobresa, bastant indirecta.

Finalment, no abordarem aquí aquelles accions regulatives o sensibilització adreçades a reconèixer el valor de la diversitat dels models familiars, principalment per la manca d'evidència sobre l'impacte d'aquestes accions en objectius mesurables de progrés i oportunitats de les famílies.

Tant la literatura política com l'acadèmica atribueixen una sèrie d'**objectius** també generals als diferents instruments d'actuació esmentats. Aquests objectius acostumen a ser complementaris entre ells i a ser compartits pels diferents instruments considerats; destaquen: la lluita contra la pobresa, la conciliació de la vida familiar i laboral, la vinculació laboral, la igualació de gènere, el foment de la natalitat i la millora de les pràctiques de criança.

Amb la voluntat d'introduir una certa claredat analítica en aquest **mapa conceptual**, entendrem que, si bé cadascun dels instruments de política familiar prioritza uns objectius i es basa en uns mecanismes de canvi que li són específics, sovint existeixen objectius compartits, prioritzats en major o menor mesura. La figura 1 il·lustra aquesta circumstància i fixa els paràmetres d'anàlisi dels següents apartats d'aquest dossier:

- L'instrument de les prestacions econòmiques i desgravacions fiscals prioritzaria els objectius de lluita contra la pobresa i de foment de la natalitat, objectius que adreçaria per la via del suport monetari (focalitzat o no).
- Els permisos laborals, llicències i mesures de racionalització horària, gràcies a la regulació d'uns drets laborals i de l'oferiment de temps alliberat al mercat de treball, adreçaria, en primer lloc, els objectius de conciliació familiar i de vinculació laboral i, en segon lloc, els d'igualació de gènere i foment de la natalitat.
- Els serveis de cura a persones dependents representarien un suport extern que hauria de permetre a les famílies una millor conciliació de les vides familiar i laboral, un major nivell de participació laboral (principalment entre les dones) i un possible estímul de la natalitat. En segon terme, aquests serveis podrien representar un instrument de lluita contra la pobresa i en favor de la igualtat de gènere.

- Els serveis d'acompanyament o orientació familiar, mitjançant el mecanisme del suport personal directe, tracten en primer lloc d'induir millores en les pràctiques de criança i educatives de pares i mares, al temps que poden convertir-se en una eina de lluita contra la pobresa.

Figura 1. Instruments de política familiar, mecanismes de canvi i objectius prioritzats

1.3 Una prèvia sobre la despesa en polítiques familiars a Catalunya i a Europa

Els països de l'OCDE acostumen a distribuir la seva despesa social en diferents capítols o "funcions": malaltia i assistència sanitària, invalidesa, vellesa, supervivència, família i fills, atur, habitatge i diverses formes d'exclusió social. L'any 2013, la despesa destinada a Catalunya a la funció de família/fills sobre el PIB va ser de 0,9%. L'any 2011, els països europeus de l'OCDE destinaven de mitjana a aquest mateix capítol un 2,88% del PIB, lluny del 0,9% que també aquell any presentava Catalunya, o del 1,5% corresponent al conjunt d'Espanya (gràfic 1).

La despesa social a la funció família/fills inclou tres partides diferents: a) prestacions econòmiques per fills a càrrec i associades als permisos parentals remunerats; b) finançament de serveis per a la primera infància; c) ajuts financers via desgravacions fiscals. No disposem a Catalunya de dades de despesa desagregades a aquests nivells. Si ens centrem en el cas d'Espanya, observem el pes relatiu que l'any 2011 tenia la despesa en serveis a la primera infància, un 53,3% sobre el conjunt de la despesa en família/fills. Aquest percentatge supera amb escreix el pes relatiu que la despesa en serveis té al conjunt dels països europeus de l'OCDE (35,9%). Per contra, Espanya destaca pel reduït de la seva despesa en l'apartat de prestacions econòmiques, un 33,3% sobre el total de la despesa familiar, i força per sota de la mitjana europea (53,4%).

Sigui com sigui, allò que cal destacar és el baix esforç financer que Catalunya i Espanya dediquen a la política familiar en el seu conjunt. Aquesta circumstància s'adiu amb el model "familiarista" que diversos autors han atribuït al sistema de benestar típic dels països del Sud d'Europa, i que es caracteritzaria pel rol determinant de la família com a agent proveïdor d'atenció i cura a les persones dependents, un rol que compensaria les debilitats de l'Estat i la intervenció pública [4]–[6].

El baix nivell de despesa pública que es destina al nostre país a polítiques familiars es produeix, a més, en un moment i en un context on les problemàtiques que afronten aquestes polítiques han adquirit proporcions preocupants. Fixem-nos, per exemple, en dues d'aquestes problemàtiques: els nivells de pobresa infantil, i les taxes de fecunditat.

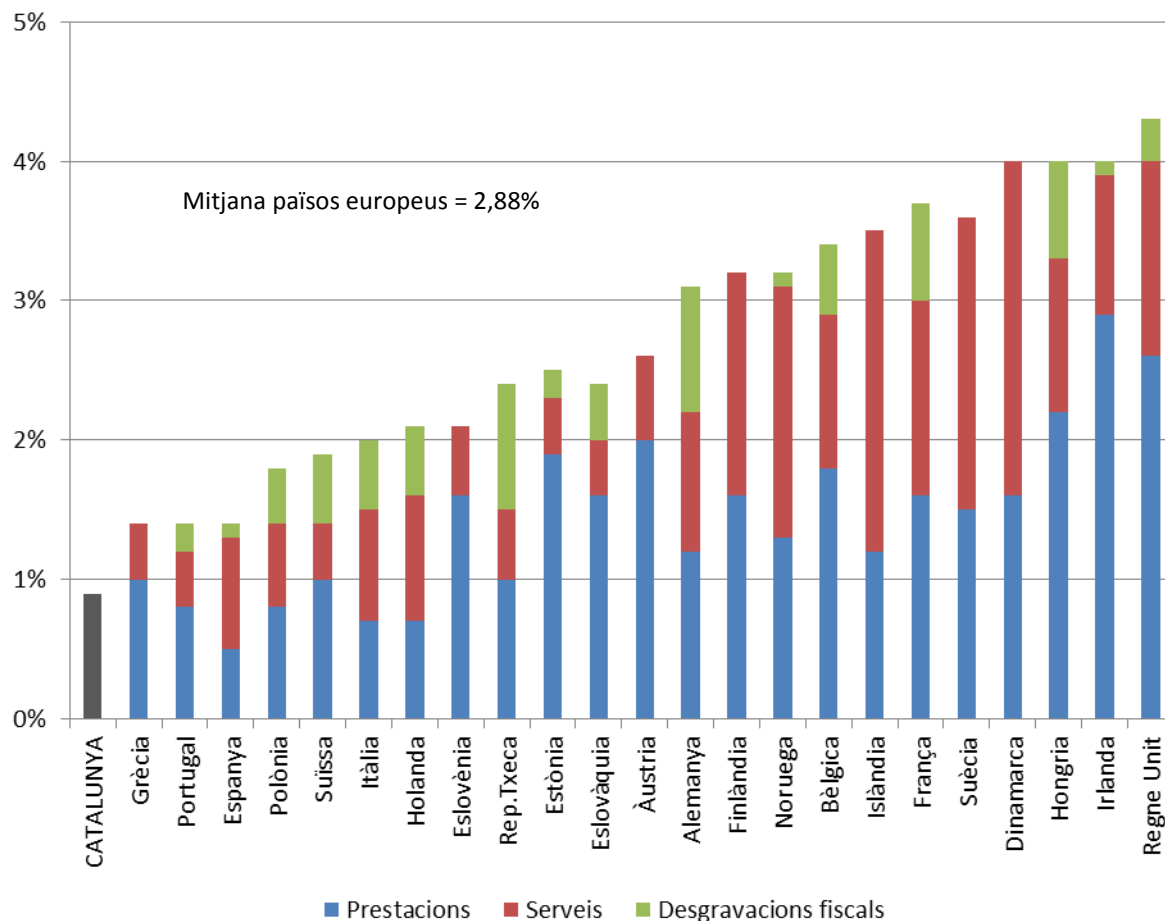
En efecte, cal recordar que Catalunya encapçala el rànquing del risc de pobresa infantil de la Unió Europea, amb el 27,6% de pobresa moderada i un 15,2% de pobresa severa entre la població de menys de 18 anys (any 2013) [7]. Aquest fet s'explica, d'una banda, per l'extraordinari nivell d'atur i ocupació inestable tant a Catalunya com al conjunt

d'Espanya, que s'han agreujat amb la crisi econòmica dels darrers anys. De l'altra, per un sistema de protecció de la infància que no és universal, amb unes prestacions que només cobreixen les famílies amb llindars de renda molt baixos (i que, per tant, deixen fora bona part de la població en risc), i unes quanties insuficients per ajudar les llars a sortir de la situació de pobresa.

D'altra banda, la crisi econòmica sembla haver afectat també el nivell de natalitat a Catalunya, de tal manera que l'any 2014 l'indicador de fecunditat se situava en 1,38 fills per dona [8], prop dels mínims històrics assolits a mitjans dels 1990. Ens tornem a trobar lluny del llindar de reposició de 2,1; això implica que cada nova generació (descomptant la immigració) és substancialment menys nombrosa que la dels seus progenitors. Amb aquest indicador, Catalunya es col·loca a la cua d'Europa quant a nivells de fecunditat, lluny de l'indicador corresponent a la mitjana europea (UE28 = 1,57 fills per dona) i força per sota dels nivells que presenten països com França (2), Irlanda (1,9), Suècia (1,9) o el Regne Unit (1,8) [9].

En resum, parlem d'uns instruments els objectius dels quals assenyalen unes problemàtiques especialment incidents a casa nostra. Sembla, doncs, oportú revisar quins han estat els seus principals desenvolupaments a Catalunya i què ens diu l'evidència internacional sobre la seva efectivitat a l'hora d'adreçar aquestes problemàtiques.

Gràfic 1. Despesa en família/fills com a % del PIB, segons tipus de despesa. Països europeus, 2011

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'OCDE i Idescat (2011)

2. Prestacions econòmiques i desgravacions fiscals

2.1 Plantejament i objectius

De forma general, les transferències econòmiques a les famílies amb fills a càrrec, es vehiculin a través de prestacions directes o desgravacions fiscals, tenen la finalitat d'oferir als progenitors una compensació pels costos associats a la seva criança i educació. Més específicament, ens trobem aquí amb recursos que acostumen a contemplar dos objectius més concrets: lluitar contra la vulnerabilitat de les famílies (inclosa la pobresa infantil) i facilitar que pares i mares puguin tenir el nombre de fills desitjats (el que en gran mesura s'adiu amb un objectiu de foment de la natalitat).

La capacitat d'aquest instrument d'acomplir amb aquests objectius específics depèn de diversos factors. Un primer punt determinant és el plantejament focalitzat o no amb què es dissenyi aquest instrument de política familiar, entenent per focalitzat aquell esquema que modula l'assignació del recurs d'acord amb la situació econòmica de les llars i que fa que siguin les famílies més vulnerables les seves principals perceptores. En segon lloc, serà igualment determinant tenir en compte la quantia real de l'ajut.

2.2 A casa nostra

Tant Catalunya com Espanya es caracteritzen per l'aposta per esquemes de focalització en la política de **prestacions econòmiques** per fills a càrrec. A Espanya, l'única prestació de caràcter universal la trobem en l'ajut de 2.500 euros per naixement o adopció², que va estar vigent entre els anys 2007 i 2011 i que va ser coneguda amb el nom de "xec nadó". A Catalunya, entre 2003 i 2011 van estar en vigor dues transferències econòmiques universals: a) la prestació per fill menor de tres anys, de 638 euros anuals (ampliable a fills menors de sis anys en el cas de les famílies nombroses i monoparentals), b) la prestació per part, adopció, tutela o acolliment múltiple, que establia un pagament únic de 663 euros.

Com dèiem, el conjunt de prestacions familiars que avui dia es contempen a Espanya i Catalunya són de caràcter focalitzat, condicionades a necessitats. A nivell de l'Estat, l'any

² Ampliable a 3.500 euros en el cas de famílies monoparentals, nombroses o amb mare discapacitada.

2016 tenim les prestacions gestionades per la Seguretat Social. Les tres principals són: a) prestació per fill a càrrec o infant acollit menor de 18 anys, amb discapacitat (1.000 euros/any) o sense discapacitat (290 euros/any); b) prestació per part o adopció múltiple (quantia variable segons nombre de fills; p.ex. 2.600 euros per naixement/adopció de dos fills); c) prestació per naixement, adopció o acolliment en famílies nombroses, monoparentals o amb mare amb discapacitat, de pagament únic (1.000 euros). L'accés a totes tres prestacions està condicionat a no percebre uns ingressos familiars superiors a 11.576 euros anuals.

A Catalunya, des de l'any 2011 es disposa d'un ajut econòmic sotmès al nivell d'ingressos de la unitat familiar, per a famílies en què s'hagi produït un naixement, adopció, tutela o acolliment. L'any 2015, la quantia de l'ajut va ser de 650 euros per fill; 750 en el cas de famílies nombroses o monoparentals. El topall d'ingressos familiars per accedir a aquest ajut fou de 16.000 euros per famílies de tres membres (per cada membre més es multiplica aquesta quantitat per 0.30).

Podríem incloure en aquest apartat el conjunt d'ajuts que reben les famílies nombroses i monoparentals i que es vehiculen a través de reduccions o descomptes en les taxes o preus públics de determinats serveis (ensenyament, transport, salut, etc.).

La manca de prestacions universals per fills a càrrec a Espanya i Catalunya és un fet bastant excepcional dins el panorama europeu [10]³. En l'actualitat, són únicament sis els països de la Unió Europea que no disposen d'esquemes universals de prestació, entre ells Espanya [11]. La resta de països han optat bé per models estrictament universals (països nòrdics, Alemanya o Hongria, per exemple), bé per models mixtos (Dinamarca, juntament amb altres països centreeuropeus) [12].

Espanya i Catalunya destaquen no només per no disposar de prestacions universals per fills a càrrec, sinó també per la baixa quantia dels seus ajuts focalitzats. Si es té en compte la relació entre la quantia de la prestació i la renda mitjana de les famílies, únicament Grècia presenta valors inferiors [11].

A casa nostra les **deduccions fiscals** han acabat convertint-se en el principal instrument econòmic adreçat a les famílies amb menors a càrrec. Destaquen dues deduccions en el

³ A banda d'Espanya, es trobarien en aquest grup Itàlia, Grècia, Portugal, Lituània i Romania.

tram estatal de l'IRPF: a) la deducció general aplicable sobre la base imposable per cada fill convivent menor de 25 anys; b) deducció de 1.200 euros anuals a mares treballadores cotitzants per cada fill menor de tres anys (aquest ajut es pot cobrar en 12 ingressos mensuals de 100 euros en cas de no ser declarant). Diversos autors han remarcat que la política de deduccions fiscals té un efecte reductor de la progressivitat de l'impost [2], [10], [13]. En el cas de la deducció general, el benefici fiscal és major com més elevada és la renda del contribuent, alhora que es tracta d'una mesura que no aplica a les famílies amb rendes baixes o molt baixes que no fan declaració de renda. En el cas de l'ajut de 1.200 euros, aquest exclou les mares aturades o inactives. Al costat d'això, també s'ha assenyalat que l'escalonament de les deduccions previstes afavoreix notablement les famílies nombroses, en oferir beneficis força superiors a partir del tercer fill [14].

2.3 Són les prestacions econòmiques i les desgravacions fiscals un instrument efectiu?

Com hem comentat anteriorment, la capacitat de les transferències econòmiques per acomplir amb els seus dos possibles objectius –combatre la pobresa de les famílies i fomentar la natalitat– depèn de dos components bàsics del seu disseny: l'orientació focalitzada o no de la prestació, i la seva quantia.

2.3.1 Pel que fa a la lluita contra la pobresa

Serveixen les prestacions econòmiques per reduir la vulnerabilitat de les famílies? Quin tipus de prestacions són més efectives a l'hora d'assolir aquest objectiu? Els següents punts sintetitzen l'evidència empírica disponible sobre aquestes qüestions.

- De forma general, sembla constatat que **la disponibilitat econòmica de les famílies té un efecte causal directe sobre el seu benestar i, en especial, sobre el benestar dels infants** [15]. Així, el desenvolupament cognitiu i socio-emocional dels fills, tant com la seva salut, milloren quan s'incrementa la disponibilitat econòmica de la llar, amb independència dels efectes que sobre aquestes mateixes variables poden tenir altres factors com l'estatus sociocultural o laboral dels pares o les seves pràctiques de criança. Des d'aquest punt de vista, tota política de transferència que, bé directament (via prestacions), bé indirectament (via deduccions), aconseguixi incrementar la capacitat econòmica de les famílies pot repercutir positivament sobre el benestar i les oportunitats dels infants.

De forma més específica, alguns estudis comparatius demostren que la política de transferències pot resultar especialment efectiva a l'hora de pal·liar les situacions de privadesa econòmiques de les famílies monoparentals [16] [17].

- **Les transferències econòmiques de caràcter focalitzat són més efectives que els sistemes de prestació universal, tot i que l'evidència disponible no és definitiva.** Un dels estudis més coneguts en la matèria, el de Korpi i Palme [18], analitzant dades de 18 països de l'OCDE, arribava a la conclusió que el millor esquema per reduir la pobresa de les llars és aquell que distribueix les transferències proporcionalment al nivell d'ingrés de les famílies; a més ingrés, més benefici. Segons aquests autors, aquest esquema acaba resultant més redistributiu que la focalització dels ajuts en la població empobrida o l'aplicació de transferències bàsiques de quantia universal. En els darrers anys, altres estudis comparatius han contradit les conclusions de Korpi i Palme, sovint posant en qüestió la metodologia utilitzada per aquests autors [19] [12]. Aquests estudis conclouen que les estratègies focalitzades redistribueixen millor els recursos i són més efectius en la lluita contra la pobresa infantil.

Cal remarcar que tot aquest conjunt d'estudis extrauen les seves conclusions de la comparativa entre països, utilitzant dades agregades de caràcter més o menys longitudinal. Aquesta aproximació té limitacions alhora d'oferir una diagnòstic robust sobre la relació de causalitat entre esquemes de transferència i canvis en els nivells de pobresa de la població⁴.

- **Entre les transferències focalitzades, les prestacions i deduccions fiscals (reintegrables) modulades d'acord amb els ingressos familiars són especialment efectives, si bé exclouen les llars on cap dels progenitors està ocupat.** Cas paradigmàtic d'aquest tipus de prestació són els sistemes de *tax credit* dels països anglosaxons i, molt especialment, l'Earned Income Tax Credit (EITC), en funcionament als Estats Units des dels anys setanta. Aquest programa es concep com un suplement modulable segons els ingressos de les famílies pobres amb

⁴ En efecte, quan comparem països, són molts els factors que poden estar mediant en l'associació entre aquestes dues variables, factors no sempre fàcils de controlar i que, tanmateix poden estar relacionats tant amb la variable de tractament com amb els outcomes d'interès –tindríem aquí el que s'anomena un problema d'“endogeneïtat”.

almenys un progenitor ocupat (veure requadre 1). Diferents avaluacions han conclòs que aquest programa té la capacitat de reduir significativament la pobresa de les famílies (en especial, de la pobresa infantil), d'augmentar la inserció laboral de les mares i de millorar els resultats educatius dels fills [20] [21] [22] [23]⁵.

No obstant això, una de les limitacions d'esquemes com els de l'EITC és que no cobreix el cas de les famílies no treballadores. Encara que s'hagi pogut documentar l'efecte que aquest programa pot tenir a l'hora d'incentivar la participació laboral, és cert que deixa desatès un volum important de famílies vulnerables. Així, països que compten amb esquemes de prestació d'aquest tipus, el complementen amb altres transferències focalitzades no subjectes a la condició d'ocupat⁶.

Requadre 1. Earned Income Tax Credit (Estats Units)

L'Earned Income Tax Credit és la principal font pública de transferència econòmica a les famílies de renda baixa als Estats Units. Des de la seva promulgació, l'any 1975, ha estat concebuda com a una política de lluita contra la pobresa i d'incentivació de la inserció laboral. Com a instrument, es basa en un esquema de garantia de rendes per a treballadors amb prestacions decreixents a partir de determinats llindars de renda.

Així, l'any 2014, per cada dòlar de salari guanyat per un treballador d'una família elegible, l'EITC afegeix un increment de 0,08 dòlars en el cas dels treballadors sense fills (fins a un ingrés màxim de 496 dòlars), 0,34 dòlars en el cas de treballadors amb un fill (fins a un màxim de 3.305 dòlars), 0,40 dòlars per als treballadors amb dos fills (màxim de 5.460 dòlars) i 0,45 dòlars per a treballadors amb tres o més fills (màxim de 6.143 dòlars). Aquests beneficis s'apliquen fins que la família arriba a un determinat llindar de renda i assoleix el màxim crèdit establert. A partir d'aquest llindar, la quantia del crèdit es fa decreixent (phase-out), de tal manera que es redueixen en 0,08 dòlars per dòlar per sobre del llindar (treballador sense fills), 0,16 dòlars (treballador amb un fill) i 0,21 dòlars (treballador amb dos o més fills). La transferència desapareix a partir dels 20.020 dòlars (famílies sense fills), 43.941 dòlars (famílies amb un fill), 49.186 dòlars (dos fills) i 52.427 dòlars (tres fills o més).

⁵ Alguns estudis assenyalen que l'EITC contribueix a reduir la pobresa de les famílies en major mesura i a menor cost que altres mesures com eventuais increments en els salaris mínims [24].

⁶ Per exemple, al Regne Unit, el Working Tax Credit es complementa actualment amb el programa Child Tax Credit, que atorga un ajut anual per fill menor de 16 anys a les famílies que no superen un determinat nivell d'ingressos (entorn dels 32.000 euros per famílies amb un fill membre), amb independència de quina sigui la seva situació ocupacional.

En l'actualitat, vint-i-cinc estats dels Estats Units i el Districte de Columbia suplementen l'EITC federal amb fons propis.

Diferents revisions i avaluacions d'impacte han conclòs que l'EITC redueix el nivell de pobresa dels beneficiaris alhora que aconseguix incentivar de forma significativa la participació laboral dels sectors més vulnerables.

(Text adaptat de Burkhauser, [24, p. 3]

Més informació a: Hoynes i Patel [20], Hungerford i Thiess [21], Marr et al. [22], i Nichols i Rothstein [23].

- **Entre les transferències focalitzades, les prestacions econòmiques condicionades disposen d'una àmplia evidència d'impacte; les transferències incondicionades han estat menys avaluades de forma rigorosa.** A diferència de les transferències incondicionades, les prestacions condicionades fan dependre la seva percepció i el seu manteniment del compliment de determinades accions o comportaments. Les transferències monetàries condicionades han tingut un especial desplegament als països de l'Amèrica llatina. Dos programes coneguts i extensament avaluats en aquesta categoria són el Prospera (abans Progresia) a Mèxic i el Bolsa-Família (abans Bolsa Escola) a Brasil. Tots dos impliquen ajuts monetaris que s'atorguen directament a famílies pobres a condició que aquestes mantinguin els seus fills escolaritzats i assisteixen periòdicament als centres de salut. L'efectivitat de bona part d'aquests programes ha estat ben documentada, tant a l'hora de corregir els nivells de vulnerabilitat de les famílies, com d'incidir en aquelles variables que s'estableixen com condicions (per exemple, l'assistència a l'escola [25] [26] [27]⁷.

Entrarien en aquesta categoria aquells programes de garantia de rendes que condicionen la percepció i el manteniment d'una determinada prestació a la participació en mesures d'activació laboral (plans d'ocupació, orientació i cerca de feina, formació, etc.). No en va, aquests programes cerquen proporcionar una font d'ingressos a les llars que no tenen recursos suficients i, alhora, promoure la inserció

⁷ Alguns autors han criticat l'esquema condicionat d'aquests ajuts pel seu excés de "paternalisme", implícit en els criteris d'ajust de les pràctiques parentals i de criança que exigeixen [28].

laboral de les persones beneficiàries. Aquests esquemes són freqüents a Europa, amb diferents nivells de condicionalitat i sancions davant el seu incompliment⁸. Si bé el seu impacte a curt termini sobre la reducció de la pobresa ha estat evident, el seu rendiment en termes d'inserció laboral ha estat variable, depenent en darrera instància de l'efectivitat de les mesures d'inserció laboral que acompanyen la prestació [31]. A Catalunya, per exemple, s'han posat de manifest els impactes positius, si bé modestos, del programa Treball i Formació, vinculat a la percepció de la Renda Mínima d'Inserció, sobre les perspectives de participació laboral dels seus perceptors [32].

- **En tot cas, cal tenir en compte que transferències focalitzades sovint impliquen un seguit de costos administratius, de gestió i polítics que dificulten tant la seva implementació com la seva efectivitat i eficiència.** Parlem aquí dels costos administratius (humans i econòmics) que es deriven de les tasques de definició, identificació i proves de mitjans de la població diana de les prestacions [33]. I incloem també aquí aquells costos que s'associen a l'oposició que determinats partits polítics i sectors socials rellevants poden mostrar a les mesures focalitzades. Per exemple, alguns autors conclouen que una de les raons que expliquen que la majoria de països occidentals hagin adoptat esquemes universals de prestacions familiars té a veure amb la possibilitat que se'n puguin també beneficiar les classes mitjanes [34].
- **Prestacions de quantia elevada poden corregir situacions de pobresa, tot i que poden generar un problema de desincentius.** La capacitat que puguin tenir les prestacions econòmiques de reduir la pobresa de les famílies depèn en primera instància de la quantia de la transferència. Així, si bé és cert que una prestació econòmica elevada proporciona protecció a les llars i les allunya de la pobresa, cal tenir en compte que pot també generar un desincentiu a la cerca de feina, ja que els

⁸ De fet, es freqüent que dins dels programes de garantia de rendes s'implementin prestacions incondicionades, principalment reservades a col·lectius difícils d'activar (és, per exemple, el cas dels països nòrdics, Holanda o el Regne Unit). Al Regne Unit [29] arriben a disposar de dos programes de garantia de rendes, un per a persones activables (el *Jobseeker's Allowance*), l'altre per a persones no activables (l'*Income Support*). D'altra banda, a Holanda, gairebé una tercera part dels receptors del programa de rendes mínimes, que és únic, no estan obligats a buscar feina ni a participar en mesures d'activació; un 55% d'aquestes persones són mares solteres amb fills menors de 12 anys [30].

ingressos salarials als quals poden optar els beneficiaris d'aquest tipus de programes solen ser modestos [35], [36]. La situació més delicada acostuma a trobar-se al voltant del llindar de renda que marca l'accés a la prestació, en aquells casos en què la possibilitat de guanyar una mica menys o una mica menys acaba determinant l'elegibilitat per a l'ajut. Els esquemes de transferència condicionada o aquells que defineixen trams d'ajut modulats per renda (veure punts anteriors) semblen minimitzar el problema de desincentius a la cerca de feina.

- **L'efectivitat de les prestacions econòmiques s'incrementa quan els programes parteixen d'un bon diagnòstic de necessitats i faciliten l'accés de la població diana.** Un disseny acurat i efectiu d'un esquema de prestació econòmica de tipus focalitzat necessita partir d'un bon diagnòstic de la problemàtica objecte d'atenció, de les seves causes, de les seves manifestacions, del seu abast i de la seva distribució poblacional. Cal saber com mesurar aquesta problemàtica i, a partir d'aquí, com identificar la població diana de la mesura.

En el cas de la pobresa, són diverses les formes d'aproximar-se a la seva mesura, bé a través d'indicadors simples (per exemple, la renda familiar) o de variables sintètiques (que combinen indicadors de renda, laborals i de qualitat de vida, com per exemple l'AROPE)⁹. Aquests indicadors serveixen com a mesura de mitjans a l'hora d'identificar la població diana de la prestació i d'assignar-hi els recursos corresponents. Una identificació incorrecta de les famílies pobres, ja sigui per indicadors poc informatius o per dèficits en la gestió administrativa de l'accés al programa, acaba generant ineficiències en la cobertura, tant de tipus horitzontal (quan es deixa fora famílies efectivament pobres) com de tipus vertical (quan reben la prestació famílies que no es troben en situació de pobresa).

2.3.2 Pel que fa al foment de la natalitat

Serveixen les prestacions econòmiques i les desgravacions fiscals per fomentar la natalitat?

⁹ Més detalls sobre la definició i sistema de càlcul d'aquest indicador a: <http://goo.gl/6SBV79>

- **En termes generals, l'evidència acumulada permet concloure que les transferències econòmiques per infants a càrrec (focalitzades o universals) poden tenir un impacte positiu sobre els indicadors de fecunditat.** Mentre que alguns estudis conclouen que aquest impacte és petit i està més associat a un efecte en l'avançament de la maternitat que a un increment genuí del número total de fills per dona [37], [38], altres recerques conclouen que l'efectivitat de les prestacions pot arribar a ser substancial [39], [40], provocant increments de la natalitat d'entre el 6 i el 14%. A Catalunya, l'avaluació d'impacte realitzada per Ivàlua de la prestació universal per fills a càrrec implementada per la Generalitat entre els anys 2003 i 2011 permeté atribuir-hi un increment sobre la natalitat d'entre un 5 i un 6% anual [41]. Igualment, un estudi sobre la incidència que tingué el “xec bebè” en la fecunditat de les dones espanyoles situa la magnitud del seu impacte en un increment del 5% del nombre anual de naixements [42].
- **La quantia de la transferència condiona la seva incidència sobre les decisions familiars relatives a la natalitat.** Com més s'acosti l'import de la transferència als costos directes reals de la criança i mantenció dels fills més impacte tindrà en el foment de la natalitat. No sorprèn, per tant, que els estudis que tendeixen a identificar impactes de major magnitud corresponguin a països amb prestacions particularment generoses [41].
- **Les transferències per infants a càrrec semblen especialment efectives entre les famílies amb menor renda i nivell formatiu** [43], [44], [41]. Aquesta circumstància s'explica pel fet que en les llars amb menys nivell de renda els costos directes i indirectes de tenir un fill solen ser menors, i per tant la prestació representa un percentatge major sobre aquests costos. Això és tant perquè la despesa en bens i serveis en infants és menor, com perquè els costos d'oportunitat associats a la maternitat són més baixos per a les dones amb un menor nivell formatiu i per a les laboralment inactives (ja que la pèrdua de renda associada és menor o inexistent).
- **La hipòtesi que les transferències econòmiques haurien de tenir un impacte més gran en les famílies amb fills previs no sempre es corrobora.** Aquesta hipòtesi es recolzaria en la constatació que el cost marginal d'un fill decreix a mesura que el número de fills augmenta. Tanmateix, diversos estudis han observat que l'impacte de la transferència creix a partir del segon fill [40], [45], [41], o fins i tot que el

seu efecte és especialment significatiu per a la decisió de tenir un tercer fill [37], [39], [46].

- **Una de les principals limitacions amb què es poden trobar les transferències per fills a càrrec és que difícilment arriben a cobrir els costos d'oportunitat de la maternitat.** Entenem per costos d'oportunitat aquells en què incorren els progenitors pel fet de dedicar temps a la cura dels seus fills. En la mesura que aquesta dedicació suposi deixar de treballar, treballar menys hores, o debiliti d'alguna manera la carrera professional del progenitor, els fills impliquen un cost en termes de renúncia a rendes del treball presents i futures. Aquests costos han demostrat tenir un pes substancial en les decisions reproductives i són difícils de compensar a través d'esquemes de prestació econòmica, especialment entre les famílies millor posicionades des d'un punt de vista sociolaboral [38], [40].

3. Permisos, llicències i racionalització horària

3.1 Plantejament i objectius

Segons il·lustra la figura 1, els objectius dels permisos i llicències parentals, així com les mesures de racionalització horària són, d'una banda, garantir el vincle laboral dels progenitors i, d'altra banda, facilitar la seva dedicació a les tasques de cura dels infants i, per tant, la conciliació de la vida familiar i laboral.

Segons es conjuguin les mesures aquí contemplades poden permetre avançar cap a la igualació dels rols de gènere, garantint la participació i manteniment de la dona en el mercat laboral i fomentant la participació de l'home en l'àmbit domèstic i de la cura dels infants.

De retruc, es tracta d'un instrument que pot incidir en els indicadors de fecunditat, estimulant la natalitat. A diferència de les polítiques de prestació econòmica per infants a càrrec, mesures com els permisos laborals, en tant que ajuden a reconciliar dedicació familiar i ocupació, haurien d'acabar incidint més directament sobre els costos d'oportunitat derivats dels fills.

A la pràctica, però, la seva efectivitat sobre els objectius que ateny no està garantida; depèn d'un conjunt de factors i circumstàncies que repassarem tot seguit. Abans, però, veiem quina com s'ha configurat aquest instrument de política familiar a casa nostra.

3.2 A casa nostra

A Espanya, el **permís de maternitat** té una durada de 16 setmanes, de les quals sis corresponen obligatòriament a la mare i deu són transferibles al pare, que les pot gaudir simultàniament a la mare o a continuació. La renda substitutòria és abonada per la Seguretat Social i correspon al 100% del salari base de la mare (o del pare, per als períodes transferits). L'any 2014, a Catalunya, la dotació d'aquest permís va tenir una cobertura del 68,4% sobre el total de naixements, un percentatge força proper a la taxa d'ocupació de dones entre 25 i 34 anys (71,3%). D'altra banda, el mateix any 2014, només un 1,7% dels permisos gaudits van comptar amb un període transferit al pare.

Arreu d'Europa, els **permisos de paternitat** –aquells que corresponen exclusivament al pare i que, en cas de no ser gaudits, es perden– acostumen a ser de curta durada. Hi ha però algunes excepcions a la regla: per exemple, l'any 2015, la durada del permís reservat per als pares a Islàndia comprèn 13 setmanes (amb una retribució mitjana equivalent al 64% del sou), 10 setmanes a Noruega i a Suècia (amb retribucions mitjanes del 98% i del 76%, respectivament) i 9 setmanes a Finlàndia (retribució del 71%) [47].

A dia d'avui, a Catalunya (com al conjunt d'Espanya) la durada del permís es manté en 13 dies, als quals se n'afegeixen entre dos i quatre dies més pagats per l'ocupador¹⁰. Alguns autors han criticat aquests “minipermisos” de paternitat atenent a la concepció conservadora de la família que hi ha al darrera, segons la qual la mare treballadora és l'únic dels progenitors que necessita temps per a la criança [2]. L'any 2014 a Catalunya es va concedir un nombre de permisos equivalent al 61% de naixements ocorreguts aquell any. Aquest percentatge és inferior a la taxa d'ocupació dels homes entre 25 i 34 anys (73,6%), fet que indica que encara hi ha una part important d'homes que, tenint-hi dret, no el sol·liciten.

¹⁰ A partir del tercer fill, el permís s'allarga fins als 20 dies.

Les **llicències o permisos parentals** proporcionen als progenitors la possibilitat d'allargar el període de cura de l'infant més enllà del període de permís de maternitat o paternitat, protegint al mateix temps l'ocupació del pare o de la mare treballadors. Als països de l'OCDE existeix una gran diversitat quant a les característiques bàsiques d'aquestes llicències, això és, quant a la seva generositat (existència o no de renda substitutòria i quantia), durada i grau de flexibilitat i, també, elegibilitat (qui hi pot accedir i sota quines circumstàncies) [48]. A Catalunya i a Espanya disposem d'una excedència no remunerada per a la cura de fills menors de tres anys (durada màxima de dos anys), i d'una excedència per a l'atenció a familiars pròxims (durada màxima de dos anys). En conjunt, l'any 2014 a Catalunya es van concedir 4.687 excedències per a cura d'infants (un 94,7% de les quals, per a mares) [49], equivalent a un 6,6% dels naixements d'aquell any.

Finalment, la principal mesura de **racionalització horària** que s'ha desenvolupat al nostre país la trobem en les polítiques de reducció de la jornada laboral. Aquestes reduccions impliquen una reducció proporcional del sou i es poden sol·licitar per diferents causes: la cura d'un infant menor de vuit anys, d'un familiar dependent, d'un infant amb càncer o malaltia greu o d'un nadó prematur.

Més enllà d'aquesta mesura, a Catalunya no són poques les veus que reclamen avançar cap a una reforma horària global que permeti millorar la conciliació de la vida laboral, familiar i d'oci, i, en conseqüència, millorar la qualitat de vida de les persones i les famílies. En efecte, el Govern va acordar el març de 2014 donar suport a la iniciativa "Ara és l'hora", impulsada per la plataforma per a la reforma horària. Els informes i resultats dels debats parlamentaris que des d'aleshores s'han estat duent a terme deixen clar que aquesta és una reforma global que necessàriament haurà d'implicar els horaris laborals, escolars, comercials i socials [50], [51]. En l'àmbit laboral, per exemple, es proposa generalitzar una jornada laboral més compacta i flexible. L'evidència disponible fins a dia d'avui indica que, a casa nostra, els majors beneficiaris de les polítiques de flexibilitat horària es concentren principalment en l'administració pública [52].

3.3 Són els permisos, llicències i mesures de racionalització horària un instrument efectiu?

Parlem tot seguit de l'efectivitat que aquest instrument de política familiar ha demostrat tenir amb relació als objectius que persegueix: assegurar la vinculació laboral, contribuir a

la conciliació i igualtat de gènere, i fomentar la natalitat. Farem també referència als resultats d'alguns estudis que n'han documentat impactes sobre la salut dels infants.

Cal advertir, en tot cas, que la majoria d'investigacions que s'han ocupat d'aquesta qüestió i que aquí es consideren s'hi aproximen mitjançant la comparativa internacional, motiu pel qual difícilment arriben a identificar relacions de causalitat entre política de permisos i objectius d'interès.

3.3.1 Pel que fa al vincle laboral i a la conciliació

En aquest cas ens preguntem fins a quin els permisos de maternitat i les llicències parentals aconseguen promoure la participació i continuïtat en el mercat laboral d'aquell col·lectiu que tradicionalment ha ocupat un paper més central en l'àmbit domèstic, les dones. Fer-se aquesta pregunta és alhora qüestionar-se sobre l'afectació que aquests instruments poden tenir sobre les opcions de conciliació familiar i laboral de les mares (i, com veurem en el proper punt, també dels pares).

Sobre aquest punt, l'evidència acumulada recolza la idea que els **permisos laborals (remunerats i no remunerats), en assegurar el vincle amb el mercat de treball, milloren les perspectives laborals de les dones** [53], [54]. Tanmateix, hi ha permisos i llicències que funcionen millor que d'altres amb relació a aquest objectiu. Tant en el cas del permís de maternitat com en el dels permisos parentals (llicències o excedències) dues són les característiques que poden marcar la diferència: la **durada** del permís i la seva **remuneració**.

- **Permisos de maternitat.** Pel que a la durada, la literatura comparada sembla indicar que són especialment efectius els esquemes que cobreixen entre 16 i 20 setmanes de permís [55], [56]. Si bé l'evidència no és definitiva en aquest sentit, sí semblaria avalar l'efectivitat d'un esquema similar a l'actualment implementat a bona part dels països europeus [57]. Pel que fa a la quantia de la remuneració, es constata la importància que aquesta s'acosti al 100% del salari, atès que d'aquesta manera s'incrementa la probabilitat que les dones, amb relativa independència del seu estatus laboral, gaudeixin íntegrament el període del permís [58], [59].
- **Permisos parentals.** A nivell europeu, la recerca comparada no és unànime sobre la durada que maximitza els beneficis dels permisos sobre la participació i condicions salarials de les dones [57], tot i que alguns estudis conclouen que podria trobar-se

entre els set i els nou mesos [55], [60]. A partir d'aquest llindar superior, els efectes laborals positius del permís decaurien progressivament, tant a l'hora de facilitar el retorn l'ocupació a temps complert com en termes de condicions salarials [59], [61]. Pel que fa a la retribució d'aquests permisos, l'evidència acumulada assenyalava en dues direccions. D'una banda, les llicències no remunerades o d'una quantia molt reduïda són principalment sol·licitades per dones ben posicionades en el mercat laboral (treballadores amb contracte indefinit, jornades a temps complet i sector públic), no tant per mares en situacions laborals més vulnerables (contractes temporals i determinats àmbits del sector privat) [62]. D'altra banda, el fet que aquests permisos tinguin una remuneració generosa tendeix a allargar el seu període d'utilització, en ocasions posant en risc les condicions de reingrés de les dones al mercat laboral [63]–[66].

Força més escassa és la literatura acadèmica sobre els **efectes laborals de les mesures de flexibilització horària**. En tot cas, sí sembla apuntar-se l'existència d'una relació positiva entre la presència d'aquestes mesures i la participació de les dones amb fills petits. Per exemple, en el pla de la comparativa entre països, s'ha pogut documentar que les dones incrementen el seu còmput total d'hores treballes quan disposen d'uns horaris laborals mínimament ajustables a les seves necessitats [67].

3.3.2 Pel que fa a la conciliació i la igualació de gènere

Ens referim aquí a la mesura en què els diferents esquemes de permisos, llicències i canvis en els horaris laborals aconseguen incrementar la participació dels pares en les tasques domèstiques i cura dels fills i, d'aquesta manera, contribueixen a avançar cap a la igualació de gènere en el procés de conciliació de la vida laboral i familiar. Com veurem, la recerca sembla demostrar que, a igualtat de condicions laborals, els pares treballadors tendeixen a utilitzar els permisos laborals per als quals són elegibles en menor freqüència que les mares treballadores. Això és especialment cert en aquells països on existeix una concepció més tradicional de la família i dels rols de gènere [68], [69]. I tanmateix, determinats tipus de permís sí aconseguen tenir impacte en l'objectiu que ara ens ocupa:

- **Permisos de paternitat.** Els esquemes específics de permís laboral, no transferible, per a pares, han demostrat ser un recurs molt demandat en aquells països on s'han anat introduint al llarg dels darrers anys [70], [71]. Aquests esquemes, a Europa,

acostumen a tenir una durada entre dues i quatre setmanes. En la mesura que són gaudits, els permisos de paternitat aconseguen incrementar la implicació dels pares en les tasques de la llar i la cura dels infants, durant i després del període de gaudi del permís [72]. Aquest és un efecte que els permisos parentals intercanviables (entre mare i pare) aconseguen amb més dificultats, entre d'altres motius, perquè acostumen a ser força més utilitzats per les dones que pels homes.

- Els **permisos parentals** (o llicències) que tenen una quantia molt reduïda o no estan en absolut remunerats acostumen a mostrar biaixos de gènere en la seva utilització [6]. En canvi, les llicències ben retribuïdes incrementen la seva utilització per part dels pares [73], [74], [62], [75].
- **Racionalització dels horaris laborals.** Si bé desconeixem de l'existència d'estudis (nacionals o internacionals) que analitzin l'impacte de reformes concretes dels horaris laborals sobre la conciliació familiar i la igualació de gènere, sí sembla clar que la configuració d'aquests horaris pot tenir efectes rellevants sobre la vida en família i les pràctiques de criança [76], [77]. A Espanya, Gràcia i Kalmijn [78] han demostrat que, en comparació amb una jornada "convencional" (de 9 a 17 hores), la jornada partida (amb una pausa llarga per dinar) redueix el temps que pares i mares dediquen a la família i a la cura dels fills. En aquest mateix estudi, queda clar com, a igualtat de condicions, la dedicació de les mares a la cura dels infants és sempre més elevada que la dels pares. Alhora, les mares ajusten el seu temps de dedicació als infants a l'horari laboral de la parella més que no ho fan els pares.

3.3.3 Pel que fa al foment de la natalitat

En l'actualitat, a diferència del que succeïa trenta anys enrere, els països desenvolupats amb taxes de fecunditat més altes acostumen a ser aquells amb unes taxes d'ocupació femenina més elevades. Si evidenciàvem abans que els permisos maternals i parentals ben remunerats tenen un impacte positiu sobre la participació i condicions laborals de les dones, hauríem aleshores d'esperar que aquests acabessin actuant també com a instrument de foment de la natalitat. I tanmateix, la relació entre **permisos laborals remunerats** i natalitat és força ambigua:

- **Pel que fa a la durada de permís.** La recerca comparada evidencia que no existeix una clara correlació entre la durada dels permisos i els patrons de fecunditat als països desenvolupats [79].
- **Pel que fa a la importància de la quantia** de la remuneració, en canvi, els resultats de la comparativa entre països no semblen conclusius. Mentre que alguns estudis demostren que els esquemes millor remunerats tendeixen a incrementar la natalitat [80], altres investigacions conclouen que aquests efectes no són significatius [81], [82] o ho són només per al cas de les dones entre 35 i 40 anys [83].
- **Conclusió general:** en tot cas, no sembla que aquests permisos (més o menys curts, més o menys generosos) aconseguixin impactes globals sobre la natalitat; en el millor dels casos modulen el moment en què les dones tenen fills. Aquesta constatació reforça la tesi que els permisos laboral sovint actuen com a factor dilatori, induint les dones a retardar la maternitat fins que estiguin prou ben establertes al mercat laboral com per gaudir d'aquest dret [79].

3.3.4 Altres efectes: la salut dels infants

Més enllà dels possibles impactes que permisos, llicències i mesures de racionalització dels horaris poden tenir sobre els objectius que explícitament persegueixen, diferents estudis comparats i avaluacions d'impacte han pogut mostrar la seva efectivitat sobre altres outcomes rellevants. Aquest és el cas de diferents indicadors de salut dels infants. Així, en concret:

- Existeix evidència comparada que els permisos laborals (remunerats i no remunerats) poden reportar un **benefici significatiu per a la salut dels infants** [84]–[87].
- No és clar, però, **quins col·lectius** es beneficien més d'aquest efecte. Rossin [88] demostra com la introducció als Estats Units d'un permís de maternitat no remunerat va incrementar el pes dels infants en néixer i reduir la mortalitat infantil principalment entre les famílies biparentals amb mares amb estudis universitaris, les quals conformen el col·lectiu que més demanden aquest permís. Per contra, Broadway et al. [89] observen com la introducció de l'actual permís parental remunerat a Austràlia ha comportat una reducció dels problemes de salut entre els infants fills de mares amb menys estudis.

- La literatura tampoc no és taxativa a l'hora de determinar quin és el principal **mecanisme motivador d'aquest impacte**, si bé acostuma a destacar-se l'efecte de possibles guanys en la qualitat de l'alimentació infantil (principalment, major incidència de lactància materna) i d'una reducció del estrès professional, ambdós factors induïts per la disposició d'aquests permisos.

4. Serveis d'atenció i cura a la petita infància

4.1 Plantejament i objectius

Els serveis de cura a persones dependents representen un instrument d'“externalització” d'un conjunt d'activitats tradicionalment assumides dins el marc familiar, molt especialment per les dones. Si ens centrem en els infants, trobaríem en la xarxa de serveis i dispositius previstos per a la seva cura un instrument clau de cara a afavorir la conciliació i incidir sobre els costos d'oportunitat de la criança. En tant que aquesta criança recau majoritàriament sobre les dones, l'accés a aquest recurs hauria d'afavorir la seva participació laboral. La mateixa capacitat que el recurs pot tenir a l'hora de compensar pels costos d'oportunitat de tenir fills podria repercutir en un increment de la natalitat.

En el disseny de la política d'impuls i obertura de la xarxa de serveis de cura per a infants hi té un pes destacat la disjuntiva entre opcions universalistes i focalitzades, i els efectes que unes i altres poden tenir en termes de lluita contra la pobresa o de foment de la igualtat d'oportunitats.

Finalment, no podem oblidar que els objectius d'un recurs com els serveis de cura i atenció de la infància excedeixen els de la política familiar. Sobretot quan fem referència a aquells dispositius més propers al món educatiu (i.e. escoles bressol), és clar que hi ha en joc les oportunitats formatives i de desenvolupament dels mateixos infants, en el curt, llarg i mig termini.

4.2 A casa nostra

A Catalunya, l'anàlisi de la cobertura i accessibilitat de la xarxa de serveis de cura i atenció a la primera infància s'ha centrat en la situació dels dispositius i recursos destinats a l'educació infantil. Un cop assegurada una cobertura propera al 100% de l'escolarització dels tres als cinc anys (educació infantil de segon cicle), la preocupació s'ha concentrat en l'educació dels zero als dos anys i en la xarxa d'escoles bressol (educació infantil de primer cicle). En aquest terreny els esforços que s'han dut a terme des de l'administració han estat importants al llarg dels darrers anys.

Entre els anys 2004 i 2008, el Govern català impulsà l'extensió del nombre de places d'escola bressol pública en el marc del que aleshores es denominà el “mapa de llars

d'infants" de Catalunya. Finalitzat aquest període, el nombre d'infants matriculats s'havia incrementat en 21.347. Des d'aleshores, i fins el curs 2011-2012, la cobertura pública de places d'escola bressol no va deixar d'augmentar. A partir d'aleshores, aquesta cobertura inicia un descens significatiu [90]. Associat a aquest descens en la cobertura trobem les successives reduccions que la Generalitat ha fet en la seva aportació al finançament de les places públiques d'escola bressol, una aportació que ha quedat finalment eliminada des del curs 2012-2013. L'any 2015, a Catalunya, el percentatge d'infants entre 0 i 2 anys que assisteixen a escoles bressol se situa en el 36% (22,8% assisteixen a centres públics, 13,2% a centres privats).

Diferents estudis han posat de manifest que existeix un biaix socioeconòmic en l'ús d'aquest recurs a casa nostra; fins i tot a la xarxa pública d'escoles bressol, en el sentit que s'observa una clara infrarepresentació dels infants procedents de llars vulnerables. [91]. Si bé és cert que la decisió d'optar per un recurs educatiu d'aquestes característiques pot obeir a triess personals o raons culturals, també ho és que l'accés a l'escola bressol sovint es veu limitat pel cost que poden representar per a les famílies. Des d'aquest punt de vista, l'accessibilitat a aquesta xarxa de serveis té molt a veure amb la política de finançament del recurs i amb la disponibilitat de beques o bonificacions basades en criteris de necessitat¹¹.

Més enllà de la xarxa d'escoles bressol, existeix un ventall divers de recursos d'atenció i cura de la petita infància, també formalitzats, que, a casa nostra, no han rebut encara el reconeixement i suport públic de què disposen en altres països europeus. Ens referim a recursos com els serveis de mainaderes contractades, espais infantils de joc, espais maternofiliars o xarxes de criança compartida. L'any 2009 s'estimava que al voltant d'un 12% dels infants catalans de 0 a 2 anys assisteixen a un centre per a la petita infància (no escola bressol) i un 16% són atesos a casa per persones que no són els seus progenitors [2].

¹¹ En els darrers anys, diferents municipis han introduït sistemes de tarifació social en l'accés a les places públiques d'escola bressol. Aquests sistemes impliquen la concessió de bonificacions graduals del preu públic (escolarització i menjador) modulades segons la renda de les famílies. Per exemple, a la ciutat de Barcelona, el curs 2014-2015, un 32,5% dels infants inscrits en una escola bressol rebien algun tipus de bonificació, un 13,4% pel cost total de l'escolarització.

4.3 Són els serveis d'atenció i cura de la petita infància un instrument efectiu de política familiar?

Ens ocupem ara de l'efectivitat que han mostrat tenir els serveis d'atenció a la petita infància amb relació als objectius que persegueixen, en el terreny laboral, de la natalitat i en el progrés educatiu dels infants. Com veurem una part important de l'evidència disponible fa referència a avaluacions de serveis i programes amb un elevat component formal.

4.3.1 Pel que fa al vincle laboral i a la conciliació

Tornem en aquest punt a centrar l'atenció sobre la participació laboral de les dones, col·lectiu amb especials dificultats d'accés i manteniment en el mercat de treball. En efecte, és especialment sobre les perspectives laborals de les dones que els serveis de cura de la petita infància es plantegen incidir positivament. En la mesura que ho aconseguixin, estarem també parlant d'un instrument amb capacitat d'afectar les opcions de conciliació de les famílies.

Els principals estudis i avaluacions d'impacte referents a programes i serveis de cura i atenció als infants tendeixen a concloure que aquests **tenen un efecte positiu significatiu sobre la inserció laboral de les dones** (taula 1). En aquells països i regions on s'ha tendit a universalitzar l'accés (gratuït) a aquests serveis, la taxa d'ocupació femenina s'ha incrementat entre un 3% i un 8%. Més concretament, el fet que efectivament es faci ús d'aquests recursos pot implicar increments en la probabilitat d'inserció laboral de les mares fins a 40 punts percentuals.

Així doncs, la variabilitat de l'impacte és important, i depèn tant de les particularitats socials i laborals del context, com de les característiques de la població usuària. D'acord amb l'evidència revisada (veure referències d'estudis en la taula 1), destacaríem:

- **Pel que fa al context social i laboral.** Apostar per la implantació de serveis de cura i atenció a la petita infància és especialment efectiu en aquells contextos on es parteix d'uns nivells de cobertura dels serveis i d'ocupació femenina relativament baixos. A partir d'un determinat llindar de cobertura i ocupació, els impactes de noves expansions d'aquests serveis són decreixents.

- **Pel que fa al perfil de les mares.** Els beneficis laborals de l'accés a la xarxa de serveis d'atenció a la petita infància es deixen principalment sentir entre les mares sense fills menors als que s'hi inscriuen. Per contra, les dones amb menys nivell d'estudis tendeixen a beneficiar-se menys que les mares més formades de la participació dels fills en aquests serveis. Pel que fa a la composició de la llar, mentre que alguns estudis mostren que les mares sense parella milloren les seves perspectives laborals en major mesura que les mares amb parella, altres investigacions no detecten efectes diferencials de l'ús d'aquesta xarxa de serveis en funció del caràcter monoparental o biparental de la llar.
- **Pel que fa a les característiques dels serveis.** L'evidència revisada no permet determinar quins tipus de serveis (creació de places públiques, subsidiació directa o indirecta, recursos més o menys propers a l'àmbit educatiu, més o menys focalitzats, etc.) funcionen millor. En altres paraules, no està clar que la manera com es configura aquest recurs importi massa quan del que es tracta és d'afavorir la participació laboral de les dones. Ni tan sols la intensitat del servei (i.e. si cobreix una jornada completa o parcial) sembla marcar la diferència en aquest sentit.
- Diferents estudis demostren l'existència d'un **efecte substitució** en els programes d'expansió de l'oferta pública de serveis educatius i/o de cura de la petita infància, de forma que famílies que s'estaven finançant serveis de tipus privat o informal passen a participar de la nova oferta pública (és el que es coneix com a *crowding out effects*). Quan aquest és el cas, podem entendre que l'estat sufraga un recurs per a un sector de famílies, socioeconòmicament afavorides, que en gaudirien igualment sense el suport públic –l'estat incorreria, així, en una despesa "innecessària" o *deadweight*.

Per una altra banda, caldria considerar en quina mesura l'accés d'aquestes famílies als serveis es produeix a expenses del d'altres famílies que no en podrien gaudir si el servei no fos públic. Si aquest no és el cas, aleshores són diversos els autors que han apuntat l'existència d'una correlació positiva entre els nivells de qualitat, efectivitat i equitat dels serveis educatius i el grau d'heterogeneïtat social de les famílies i infants que hi participen [92], [93].

Taula 1. Avaluacions de programes d'atenció i cura de la petita infància. Característiques i resultats

Estudis (país)	Mètode d'avaluació	Tipus de servei / recurs	Edat dels infants	Impacte sobre participació laboral femenina
Baker et al. [94] (Quebec, Canadà)	Dobles diferències	Subsidiació universal de places en centres preescolars o d'atenció infantil. Temps complet	1-4 anys	Impacte global: increment de 8 punts percentuals (pp.) en la participació laboral de mares en parella (col·lectiu analitzat).
Bauernschuster & Schlotter [95] (Alemanya)	Regressió discontinua i dobles diferències	Anticipació de l'accés a l'educació preescolar. Temps parcial	3 anys	Impacte global: increment de 6 pp. participació laboral de mares sense fills previs (col·lectiu analitzat). Entre els usuaris: increment de 35 pp. en la probabilitat de treballar de mares sense fills previs.
Berlinski & Galiani [96] (Argentina)	Dobles diferències	Introducció gradual de centres preescolars. Temps parcial	3-5 anys	Entre els usuaris: increment d'entre 7 i 14 pp. en la probabilitat de treballar de les mares.
Berlinski et al. [97] (Argentina)	Regressió discontinua	Accés obligatori al darrer curs de l'educació preescolar. Temps parcial	4 anys	Entre els usuaris: increment de 13 pp. en la probabilitat de treballar en mares sense fills previs. Cap efecte per a mares amb fills previs.
Brewer et al. [98] (Anglaterra)	Regressió discontinua i dobles diferències	Subsidiació universal de places en centres preescolars o d'atenció infantil. Temps parcial	3 anys	Impacte global: increment de 3 pp. en la participació laboral de mares sense fills previs. Efectes menors per a mares amb fills previs. Entre els usuaris: increment de 25 pp. en la probabilitat de treballar en el conjunt de mares. En general, efectes superiors per a mares amb major nivell d'estudis.
Cascio [99] (Estats Units)	Dobles diferències	Introducció gradual de centres preescolars (kindergartens). Temps complet	5 anys	Entre els usuaris: increment de 40 pp. en la probabilitat de treballar en mares soles sense fills previs. Cap efecte per a la resta.
Fitzpatrick [100] (Estats Units)	Regressió discontinua i dobles diferències	Introducció de centres preescolars (kindergartens) (Georgia i Oklahoma). Temps complet	5 anys	Impacte global: cap efecte significatiu (mares soles o en parella).
Fitzpatrick [101] (Estats Units)	Regressió discontinua	Introducció de centres preescolars públics (kindergartens). Temps complet	5 anys	Entre els usuaris: increment d'entre 15 i 20 pp. en la probabilitat de treballar en mares soles sense fills previs. Cap efecte per a la resta.
Gelbach [102] (Estats Units)	Variable instrumental (mes del naixement)	Introducció de centres preescolars públics (kindergartens). Temps complet	5 anys	Entre els usuaris: increment de 6 pp. en la probabilitat de treballar en mares soles sense fills previs. Efectes menors per a la resta.

Goux & Maurin [103] (França)	Regressió discontinua	Accés als centres públics d'educació preescolar (universal) Temps complet.	2-3 anys	Impacte global: increment de 2 pp. en la participació laboral de mares soles sense fills previs. Cap efecte o efectes menors per a la resta.
Havnes & Mogstad [104] (Noruega)	Dobles diferències	Subsidiació universal de places en centres preescolars o d'atenció infantil. Temps complet.	3-6 anys	Impacte global: increment de 1,5 pp. en la participació laboral de mares en parella (col·lectiu analitzat).
Lefevbre & Merrigan [105] (Quebec, Canadà)	Dobles diferències	Subsidiació universal de places en centres preescolars o d'atenció infantil. Temps complet	1-4 anys	Impacte global: increment de 7 pp. en la participació laboral de mares en parella (col·lectiu analitzat).
Nollenberger & Rodriguez-Planas [106] (Espanya)	Triples diferències	Expansió gradual de l'escolarització infantil de segon cycle. Temps complet.	3 anys	Impacte global: increment de 3 pp. en la participació laboral de mares sense fills previs (col·lectiu analitzat). En general, efectes superiors per a mares amb estudis secundaris.
Sall [107] (Estats Units)	Dobles diferències	Expansió gradual del sistema públic pre-kindergarten. Temps complet	3-4 anys	Impacte global: increment de 4 pp. en la participació laboral. Poca diferència en funció del nombre de fills i estatus marital. En general, efectes superiors per a mares amb major nivell d'estudis.

Font: elaboració pròpia

4.3.2 Pel que fa al foment de la natalitat

La literatura acostuma a concloure que **l'expansió de l'oferta de serveis i dispositius de cura i atenció als infants pot redundar en increments significatius de les taxes de fecunditat**. Aquests impactes poden ser de magnituds diverses.

A Espanya, per exemple, Baizán [108] mostra com, entre els anys 1993 i 2000, l'increment d'un punt percentual en la cobertura (pública i privada) de l'educació dels zero als dos anys s'associà a un increment al voltant del 6% del nombre de naixements (de primers fills o posteriors). Aquest és un impacte substancial, si considerem que aquells anys algunes Comunitats Autònomes veieren augmentar la seva taxa de cobertura en gairebé 10 punts percentuals. A Alemanya, l'estudi de Hener et al. [109] conclou que increments d'un punt percentual en la taxa de cobertura de serveis per a infants menors de 3 anys, aconseguits gràcies a l'impuls d'aquests serveis realitzat entre 2005 i 2008, implicaren un increment del 3% de la natalitat.

La variabilitat en les magnituds de l'impacte dels serveis a la petita infància sobre la natalitat poden ser conseqüència dels següents factors:

- **Pel que fa al context social i cultural.** L'aposta per expandir els serveis per a la petita infància incrementa el seu impacte sobre la fecunditat en països i regions amb majors nivells de renda i ocupació femenina i amb unes institucions i valors culturals millor adaptades als canvis en els rols de gènere [110] [108] [109]¹².
- **Pel que fa al perfil de les mares.** Diferents estudis han constatat que la xarxa de serveis infantils és especialment efectiva de cara a incrementar la fecunditat entre les dones treballadores, especialment quan hi ha en joc el naixement del primer fill. Certament, es tracta aquesta d'una circumstància especialment sensible a la disponibilitat d'un recurs de conciliació. D'altra banda, l'esmentat estudi de Baizán [108] mostra que els serveis d'educació 0-2 són especialment decisius per a les

¹² Cal tenir present que ens trobem aquí amb un problema d'endogeneïtat: aquestes variables contextuais condicionen tant els patrons de fecunditat com l'aposta pels serveis per a la petita infància. Això comporta una dificultat a l'hora d'aïllar els efectes nets d'aquests serveis sobre la natalitat.

dones amb pocs estudis que es plantegen tenir un primer fills i per a les dones amb estudis secundaris o superiors que opten per segons i tercers fills.

- **Pel que fa a les característiques dels serveis.** El preu del recurs és rellevant; com més augmenta, més gran es fa el biaix socioeconòmic en l'accés, i més disminueix la seva capacitat d'incidència real sobre la fecunditat. D'aquesta manera, països que fan una forta aposta pel finançament públic i la subsidiació d'aquests serveis –com per exemple, els països escandinaus o França– es caracteritzen també per presentar unes taxes de fecunditat també elevades [111]¹³. Més enllà de les qüestions d'accessibilitat, l'evidència no ha pogut destacar cap constant de configuració del servei susceptible de marcar la diferència quant al seu impacte sobre la natalitat.

¹³ Aquesta mateixa correlació entre accessibilitat a l'oferta de serveis infantil i natalitat s'observa a l'interior de l'Estat espanyol, on les Comunitats Autònomes amb una oferta més extensa són també aquelles amb unes taxes de fecunditat superiors [108].

4.3.3 Altres efectes: el progrés educatiu dels infants

Al marge dels efectes que els serveis d'atenció i cura a la petita infància poden tenir sobre la conciliació de la vida laboral i familiar, sobre la participació laboral de les dones i sobre la seva fecunditat, és evident que aquests mateixos serveis poden revertir positivament sobre una altre variable rellevant: les competències i oportunitats educatives dels infants. Aquesta possibilitat ha estat a bastament estudiada en el cas d'aquells serveis més propers a l'òrbita de l'aprenentatge formal, allò que a casa nostra correspondria a dispositius com les escoles bressol. En la mesura que aquests recursos aconseguixin impactar positivament sobre el progrés educatiu dels infants, podrem concebre'ls també com un instrument preventiu de lluita contra la desigualtat social i la pobresa.

Amb relació a aquesta qüestió, disposem d'evidència robusta abundant (sovint derivada d'avaluacions experimentals) que apunta en la següent direcció [112]–[116]:

- **Els programes d'escolarització de la petita infància acostumen a tenir impactes cognitius en el curt termini, impactes a mig termini en el terreny no cognitiu (principalment en el socioemocional), i beneficis socials que arriben fins a l'edat adulta** (per exemple, millores en les perspectives laborals i reducció de la probabilitat de pràctiques de risc o delictives).
- La literatura coincideix també en la constatació que són els **infants de famílies amb menys recursos socioeconòmics i pertanyents a minories ètniques** els qui més acostumen a beneficiar-se de l'escolarització a edats primerenques.
- Les principals revisions sistemàtiques sobre la qüestió afegeixen dos punts interessants. Primer, que l'abast dels impactes de l'educació infantil s'incrementa quan segueix **determinats paràmetres de qualitat** (per exemple, es compta amb un professorat especialista i es treballa en grups reduïts); segon, que l'efectivitat d'aquesta educació augmenta a mesura que **s'amplia el temps d'exposició** a aquest tipus d'escolarització (hores al dia, i anys de durada/edat d'inici).

5. Serveis d'acompanyament o orientació familiar

5.1 Plantejament i objectius

Parlem aquí d'uns serveis i programes que tenen com a finalitat donar suport i orientació a les famílies en moments especialment significatius del seu cicle vital. En tant que instrument de política familiar, concretem l'atenció en aquelles actuacions que tracten d'incidir sobre els hàbits i les pràctiques de relació entre els membres de la família, principalment induint millores en les funcions educatives i de criança pròpies dels progenitors.

D'aquesta manera, ens fixarem aquí en dos tipus d'actuacions: a) programes per promoure la implicació efectiva dels progenitors en la vida escolar dels fills; b) programes per millorar les pràctiques de criança dels infants. Com veurem, tots dos tipus de programes han generat un volum d'evidència d'impacte força destacable.

Si bé estem davant d'un instrument de política familiar que perfectament admet un disseny universalista, el més freqüent és que acabi traduïnt-se en programes focalitzats, específicament adreçats a famílies vulnerables o a pares i mares amb fills en risc de fracàs escolar. Des d'aquest punt de vista, el seu disseny acostuma a tenir un component compensatori i de lluita contra la pobresa força explícit.

5.2 A casa nostra

Catalunya disposa d'una llarga experiència en el desenvolupament d'actuacions dirigides a fomentar la **implicació de les famílies en els processos escolars dels seus fills**, actuacions que poden ser, i han estat, força diverses: accions informatives (per tal que les famílies coneguin el funcionament dels centres, l'estructuració del sistema educatiu, determinats recursos d'educació no formal, etc.), de sensibilització (adreçades a conscienciar les famílies sobre la importància de l'educació, i sobre la necessitat de recolzar el progrés escolar dels fills), de capacitació (tractant que pares i mares disposin de les competències necessàries per acompanyar els aprenentatges dels fills), de participació (aproximant pares i mares als canals més o menys institucionals de participació familiar en la vida escolar), etc. I són també diversos els agents responsables d'aquestes iniciatives: els mateixos centres escolars, a través dels seus tutors i equips directius; el Departament d'Ensenyament, mitjançant iniciatives informatives i de

sensibilització¹⁴; els ajuntaments, a través dels seus programes i accions família-escola; fundacions i entitats del tercer sector, com a proveïdors d'intervencions públiques i en el marc d'iniciatives filantròpiques, etc. Alhora, no són poques les veus que insisteixen en la conveniència de continuar apostant per mesures que involucrin les famílies en l'escolarització dels fills, en l'àmbit domèstic com en el de la participació escolar [117], [118].

Pel que fa als **programes de millora de les pràctiques de criança**, el panorama a casa nostra és probablement menys prolífic. Ens trobem en aquest punt amb iniciatives locals de base comunitària (espais maternoinfantils, espais familiars, campanyes educatives o de conscienciació sociosanitària, etc.), sovint força atomitzades i generalment vinculades a l'acció del tercer sector o a les àrees de serveis socials dels governs locals¹⁵. Aquesta situació contrasta amb la d'altres països, on aquest tipus d'intervencions es troba força més arrelat i situat al nucli de la política familiar; és sobretot el cas dels països anglosaxons, amb els Estats Units i la seva estratègia d'atenció domiciliària (*home visiting programs*) com a exemple paradigmàtic.

5.3 Què sabem sobre l'efectivitat dels programes d'acompanyament i orientació a les famílies?

5.3.1 Els programes d'implicació educativa de les famílies

L'efectivitat dels programes que tracten de fomentar la implicació de les famílies en l'educació dels fills ha estat normalment analitzada en base als **impactes d'aquests programes sobre els resultats acadèmics i les actituds dels infants**. Partint d'aquí, la literatura acostuma a concloure [119]–[122]:

- Involucrar les famílies en els processos educatius del fills pot tenir **efectes beneficiosos sobre el seu rendiment acadèmic**, principalment en llengua i matemàtiques. Diferents síntesis de recerca xifren aquest efecte en un guany d'entre

¹⁴ Veure, per exemple, el programa Família i Escola a <http://familiaiescola.gencat.cat/ca/>.

¹⁵ Veure, per exemple, la iniciativa de la Xarxa de Professionals dels Espais Familiars de Petita Infància impulsada per la Diputació de Barcelona des de l'any 2005. http://www.diba.cat/es/web/benestar/petita_infancia

dos i tres mesos d'aprenentatge sobre el progrés acadèmic mitjà dels alumnes en un curs escolar. Alhora, alguns estudis han demostrat la capacitat d'aquests programes de produir **impactes significatius positius sobre les habilitats socials i emocionals dels alumnes.**

- **Pel que fa a les característiques dels programes**, constatem: a) les actuacions que tracten de donar eines a les famílies per tal que millorin el seguiment educatiu dels fills funcionen millor que les intervencions que tracten de promoure la participació de pares i mares en la vida quotidiana de l'escola; b) les actuacions de millora de l'acompanyament educatiu dels fills han de programar-se en moments clau del curs i la trajectòria escolar (p.ex. abans de les avaluacions o de les vacances d'estiu, poc abans de canvis d'etapa, etc.); c) aquestes actuacions han de ser implementades per professors qualificats o especialistes en orientació familiar.
- **Pel que fa a les característiques dels alumnes i les famílies**, els programes semblen especialment efectius entre els següents perfils: a) alumnes en etapes inicials del cicle educatiu (tot i que intervencions d'orientació familiar dutes a terme amb pares i mares d'alumnes de secundària s'han mostrat també efectives; veure requadre 2.); b) famílies amb pocs recursos socioculturals.

Requadre 2. La Mallette des Parents (França)¹⁶

La Mallette des Parents s'implementa el curs 2008-2009 com un pilot experimental en 34 escoles socialment desfavorides a l'est de París. El programa ofereix les famílies amb fills que comencen el primer curs de secundària inferior (alumnes de 11 anys) la possibilitat de participar en un mínim de tres trobades amb el director de l'escola. L'objectiu d'aquestes trobades és conscienciar les famílies de la importància d'acompanyar el procés escolar dels fills i orientar-les sobre la millor manera de fer-ho.

¹⁶ Des d'inicis de 2015, la Diputació de Barcelona ha començat a desplegar un programa de característiques similars a la Mallette des Parents en diferents municipis de la província. Amb el títol *Maleta de les famílies*, aquest programa inicià el seu rodatge seguint un disseny de prova pilot experimental en vuit municipis. Ivàlua ha estat l'encarregada d'avaluar la implementació d'aquest pilot, així com els seus impactes. L'informe de la implementació es troba disponible a <http://goo.gl/8P89pf>; els resultats finals de l'avaluació d'impacte es presentaran al llarg del darrer trimestre de 2016.

La crida a la participació de les famílies es realitza tot just començat el curs, com a resultat de la qual 750 famílies en 183 classes de les escoles elegibles sol·liciten participar en el programa. El protocol experimental consisteix en la distribució aleatòria d'aquestes 183 classes entre grup de tractament (les famílies voluntàries d'aquestes classes reben les sessions d'orientació) i grup de control (no reben el programa). Al final de curs, es compara la situació de les famílies voluntàries participants i no participants amb relació a diferents àmbits d'interès (o *outcomes*).

En concret, aquesta comparació mostra que, efectivament, la Mallette des Parents incrementa implicació de les famílies en l'educació dels fills i la seva participació escolar, alhora que millora les actituds i conductes dels alumnes (absentisme, faltes de disciplina i esforç). En canvi, no es visualitzen impactes sobre els resultats acadèmics dels fills en diferents assignatures.

Més informació a: Avvisati, Gurgand, Guyon i Maurin [123], i Goux, Gurgand i Maurin [124].

5.3.2 Els programes de millora de les pràctiques de criança

Ens centrem en aquest punt en l'evidència acumulada sobre l'efectivitat d'aquells programes de criança que duen els professionals que l'implementen (principalment treballadors socials o de l'àmbit sociosanitari) a treballar amb les famílies beneficiàries en el seu àmbit domèstic o comunitari.

Una part substancial d'aquesta evidència procedeix de les avaluacions i revisions dels programes d'atenció domiciliària (*home visiting programs*) desenvolupats des de finals dels anys setanta als Estats Units. Aquests programes s'adrecen a dones embarassades o amb fills menors de cinc anys, sovint dones sense parella, i molt freqüentment en situació de risc d'exclusió social. Una part important d'aquestes dones pertanyen a grups ètnics minoritaris. En les visites al domicili, que es poden allargar fins a un període de dos anys, els professionals i supervisors d'aquests programes informen i orienten les famílies sobre pràctiques positives de criança¹⁷.

¹⁷ Programes similars als *home visiting* dels Estats Units han tingut un recorregut important en altres països, principalment de l'òrbita anglosaxona. A Irlanda, per exemple, algunes d'aquestes intervencions han estat rigorosament avaluats i demostrat la seva efectivitat [125]; és el cas dels programes Preparing for Life [126], Community Mothers [127] o Lifestart [128].

Recentment, l'OPRE ha publicat un estudi de síntesi on es presenten els resultats de les principals avaluacions d'aquests programes [129]¹⁸, parant atenció als impactes que aquests assolixen amb relació a vuit *outcomes* o variables d'interès: **1) salut de l'infant; 2) salut de la mare; 3) desenvolupament de l'infant i preparació educativa; 4) reducció del maltractament infantil; 5) reducció de la delinqüència juvenil, de la violència familiar i del crim; 6) pràctiques parentals positives; 7) autosuficiència econòmica de les famílies; 8) derivacions institucionals**. Les conclusions d'aquesta síntesi es troben resumits en la taula 2, i, de forma general, permeten afirmar:

- La majoria de programes d'atenció domiciliària aconsegueixen impactes positius significatius i sostinguts en el temps en **més de dos dels *outcomes* considerats**. De fet, una part important dels programes aconsegueixen beneficis rellevants en quatre o més d'aquestes variables. Destaquen en aquest sentit l'efectivitat dels programes Healthy Families America o Nurse Family Partnership (veure requadre 3), amb impactes positius en els vuit i en set *outcomes*, respectivament. De forma general, els programes de *home visiting* semblen especialment adients per aconseguir millores en els objectius com la **millora de les pràctiques parentals, de l'estat de salut de l'infant i de la mare, o de la preparació educativa dels fills**¹⁹.

¹⁸ L'estudi ha estat impulsat per l'Office of Planning, Research and Evaluation, de l'Administration for Children and Families del Govern federal dels Estats Units, i realitzat per Mathematica Policy Research.

¹⁹ Contradient l'evidència acumulada sobre l'efectivitat d'aquests programes als Estats Units, l'avaluació recent d'un programa de característiques similars dut a terme a Alemanya qüestiona la seva capacitat d'incidir sobre la inserció laboral de les dones i l'autosuficiència econòmica de les famílies [130].

Requadre 3. Nurse Family Partnership (Estats Units)

El programa Nurse-Family Partnership (NFP) s'inicia l'any 1979 a l'estat de Colorado, i actualment es troba en marxa en 32 estats del país. El seu desplegament compta amb capital públic (federal, estatal i local) i filantròpic. El NFP s'adreça a mares amb pocs recursos econòmics que esperen el seu primer fill. Inclou visites individuals a domicili a càrrec d'infermeres qualificades del sistema públic de salut. Les visites s'inicien ben al començament de l'embaràs i conclouen quan el fill compleix els dos anys.

Els objectius del programa són: 1) garantir un bon estat de salut de la mare durant la gestació, 2) millorar la salut i el desenvolupament de l'infant, 3) promoure la suficiència econòmica de les famílies i/o el bon desenvolupament del cicle vital de les mares. Amb aquests propòsits, durant les visites a domicili es treballen: a) hàbits positius i bones pràctiques de salut; b) competències per a la cura dels infants; c) desenvolupament personal de la mare (en l'àmbit familiar, educatiu i laboral).

Quant a la periodicitat de les visites, aquestes tenen lloc un cop per setmana durant el primer mes de participació i cada dues setmanes fins al naixement del fill. Un cop nascut, les visites tornen a tenir un caràcter setmanal durant les primeres sis setmanes, i a espaiar-se cada dues setmanes fins que l'infant fa 20 mesos. Les últimes quatre visites fins que el fill compleix 2 anys són de caràcter mensual. Les visites tenen una durada aproximada de 60-75 minuts. Tant la periodicitat com la durada de les visites té un marge d'adaptació a les necessites de les participants.

Amb preus de 2014, s'estima que el cost del programa es trobaria al voltant dels 12.000 euros per dona al llarg de tres anys de visites.

Des del seu inici fins a dia d'avui, el NFP ha estat a bastament avaluat, demostrant tenir impactes positius en els tres objectius generals que persegueix així com en set dels vuit *outcomes* rellevants per als programes d'atenció domiciliària (veure taula 2).

Més informació a:

<http://homvee.acf.hhs.gov/Model/1/Nurse-Family-Partnership--NFP--In-Brief/14>

<http://www.nursefamilypartnership.org/>

<http://evidencebasedprograms.org/1366-2/nurse-family-partnership>

- Pel que fa a les **característiques dels programes**, destaca l'efectivitat d'aquells esquemes d'intervenció que: a) es vinculen a una administració o oficina d'abast nacional o d'una institució d'educació superior que proveeix suport i formació a les entitats locals que els implementen; b) disposen d'una freqüència i nombre mínim de visites a domicili; c) són implementats (visitadors) i supervisats per personal qualificat.
- Aquests programes han mostrat la seva **efectivitat per al conjunt de grups socials**, si bé és cert que, de forma majoritària, prioritzen l'accés a famílies vulnerables o en situació de risc d'exclusió social, sovint dones joves embarassades. De fet, existeix evidència que les **intervencions iniciades durant el període d'embaràs** poden ser més efectives que les que s'inicien després del naixement del fill [131]. Alhora, aquells programes que han tractat d'**involucrar la figura paterna** en el procés d'orientació i acompanyament han aconseguit resultats especialment prometedors sobre els mateix *outcomes* de referència [132].

Taula 2. Impactes dels Home Visiting Programs (Estats Units) sobre diferents objectius o *outcomes* d'interès*

Programa	Salut de l'infant	Salut de la mare	Desenvolupament de l'infant i preparació educativa	Reducció del maltractament infantil	Reducció de la delinqüència juvenil, de la violència familiar i del crim	Pràctiques parentals positives	Autosuficiència econòmica de les famílies	Derivacions institucionals
Child FIRST	n.m.				n.m.	n.m.	n.m.	
Durham Connects/Family Connects			n.m.	n.m.	n.m.		n.m.	
Early Head Start – Home Visiting					n.m.			
EIP			n.m.	n.m.	n.m.			n.m.
Early Start (New Zealand)								n.m.
Family Check-Up	n.m.		n.m.	n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
Family Spirit	n.m.			n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
HANDS			n.m.		n.m.	n.m.		n.m.
Healthy Beginnings				n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
Healthy Families America								
Healthy Steps					n.m.		n.m.	n.m.
HIPPY	n.m.	n.m.		n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
Maternal Early Childhood Sustained Home Visiting Program			n.m.	n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
Minding the Baby			n.m.		n.m.		n.m.	n.m.
Nurse Family Partnership								
Oklahoma CBFRS			n.m.	n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
Parents as Teachers					n.m.			n.m.
PALS Infant	n.m.	n.m.		n.m.	n.m.		n.m.	n.m.
SafeCare Augmented	n.m.		n.m.			n.m.		

Font: Adaptació de [129, p. 13].

Cel·la en verd = impacte positiu; cel·la en taronja = cap impacte; n.m. = outcome no mesurat

* S'inclouen 19 programes de *home visiting* que han estat avaluats rigorosament i que reporten beneficis sostinguts en almenys dos dels *outcomes* esmentats. L'estudi de referència comprèn la revisió de 25 programes més, 17 dels quals no disposen d'una avaluació rigorosa i 8 no s'han mostrat prou efectius.

6. Conclusions: quins instruments per a quins objectius?

En aquest dossier hem passat revista a l'evidència internacional acumulada sobre l'efectivitat de quatre instruments clau de la política familiar: 1) prestacions econòmiques i desgravacions fiscals per fills a càrrec; 2) els permisos i llicències parentals, juntament amb altres mesures de racionalització dels horaris laborals; 3) serveis d'atenció i cura de la petita infància; 4) recursos de suport i acompanyament a les famílies en moments o situacions clau del seu cicle vital.

L'esquema expositiu seguit en aquesta revisió ha pres com a punts d'entrada aquests diferents instruments, tot vinculant-los, segons el cas, amb els diversos objectius generals de la política familiar: a) la lluita contra la pobresa; b) la conciliació de la vida familiar i laboral; c) la vinculació laboral; d) la igualació de gènere; e) el foment de la natalitat; f) la millora de les pràctiques de criança.

En aquesta conclusió, resumim l'evidència recollida en apartats anteriors, ara des de la perspectiva dels objectius de fons d'aquesta política.

Pel que fa a la lluita contra la pobresa

Tres dels instruments de política familiar revisats s'ocupen d'aquest objectiu, un d'ells de forma prioritària (les prestacions econòmiques), els altres dos de manera indirecta (els serveis de cura a la petita infància i els serveis d'acompanyament familiar). Què en sabem de la seva efectivitat?

Prestacions econòmiques i desgravacions fiscals

Les transferències econòmiques a les famílies tenen un potencial d'impacte elevat en la lluita contra la pobresa de les famílies, en especial de les llars monoparentals. Tanmateix, l'efectivitat d'aquest instrument no està sempre garantit. En particular:

- Les transferències econòmiques de caràcter focalitzat acostumen a ser més efectives que els sistemes de prestació universal. Dins l'esquema focalitzat, semblen tenir un major impacte les transferències modulades d'acord amb els ingressos familiars (la quantia de la prestació disminueix progressivament a mida que augmenta la renda de la família) i les de tipus condicionat (ajuts condicionats a l'escolarització dels fills o

programes de garantia de rendes condicionats a la participació en mesures d'activació laboral).

- Les prestacions de quantia elevada tenen un major impacte a l'hora de corregir situacions de pobresa, si bé poden generar un problema de desincentius a la cerca de feina. La modulació per renda i el condicionament de la prestació semblen minimitzar aquest problema.
- L'efectivitat de les prestacions econòmiques s'incrementa quan els programes parteixen d'un bon diagnòstic de necessitats i faciliten l'accés de la població diana, evitant així ineficiències en la cobertura, tant de tipus horitzontal (quan es deixa fora famílies efectivament pobres) com de tipus vertical (quan reben la prestació famílies que no es troben en situació de pobresa).

Serveis de cura a persones dependents (infants)

L'impacte que els serveis de cura i atenció de la petita infància poden tenir en la reducció del nivell de pobresa de les famílies es troba mediat pels efectes que aquests serveis poden tenir en termes de:

- Augment de la participació laboral de les mares. En efecte, els programes i serveis d'atenció a la petita infància beneficien la inserció laboral de les dones, especialment d'aquelles sense fills menors als inscrits.
- Millora de les oportunitats educatives i socials dels infants escolaritzats. Els programes d'escolarització de la petita infància acostumen a tenir impactes cognitius en el curt termini, impactes no cognitius i socials en el mig i llarg termini. Això fa que puguem concebre aquests programes com un instrument preventiu de lluita contra la desigualtat social i la pobresa.

Serveis d'acompanyament o orientació familiar

La incidència que tant els programes d'implicació educativa de les famílies, com els programes de millora de les pràctiques de criança poden arribar a tenir en el terreny de la reducció de la pobresa de les famílies és també força indirecta.

- En el cas dels programes d'implicació educativa, aquesta incidència dependrà, principalment, dels impactes que aquests puguin tenir sobre el progrés educatiu dels fills.
- En el cas dels programes de suport a la criança, la seva incidència sobre la pobresa es pot produir gràcies a les millores que programes com els home visiting aconseguen en les pràctiques parentals, en la salut de l'infant i de la mare, i en la preparació educativa dels fills.

Pel que fa al foment de la natalitat

Dos dels instruments de política familiar considerats incideixen sobre aquest objectiu de forma directa (prestacions econòmiques i serveis de cura de la petita infància) i un de manera indirecta (permisos i llicències laborals).

Prestacions econòmiques i desgravacions fiscals

Les transferències econòmiques per infants a càrrec (prestacions directes o deduccions reintegrables) poden tenir un impacte positiu sobre els indicadors de fecunditat. La magnitud d'aquest impacte pot ser variable. Més concretament:

- La quantia de la transferència condiona la seva incidència sobre les decisions familiars relatives a la natalitat. Com més s'acosti l'import de la transferència als costos directes reals de la criança i manutenció dels fills més impacte tindrà en el foment de la natalitat.
- Les transferències per infants a càrrec semblen especialment efectives entre les famílies amb menor renda i nivell formatiu on els costos d'oportunitat associats a la maternitat són més baixos.
- La hipòtesi que les transferències econòmiques haurien de tenir un impacte més gran en les famílies amb fills previs no sempre ha estat corroborada per l'evidència.

Serveis de cura a persones dependents (infants)

L'expansió de l'oferta de serveis i dispositius de cura i atenció a la petita infància pot redundar en increments significatius de les taxes de fecunditat. Especialment:

- En aquells contextos i territoris amb majors nivells de renda i ocupació femenina i amb unes institucions i valors culturals millor adaptades als canvis en els rols de gènere.
- Entre les dones amb pocs estudis que es plantegen tenir un primer fill i entre les dones amb estudis secundaris o superiors que opten per segons i tercers fills.
- Quan les places compten amb una subsidiació pública elevada. Altrament, quan augmenta el preu del recurs a pagar per les famílies, creix també el biaix socioeconòmic en l'accés als serveis, cosa que disminueix la seva capacitat d'incidència real sobre la natalitat.

Pel que fa a la conciliació i a la vinculació laboral

Tota política que faciliti l'accés de les dones (col·lectiu que tradicionalment ha ocupat un paper més central en l'àmbit domèstic) al mercat de treball és, de fet, una política de conciliació. Interessa, per tant, saber quin impacte tenen els diferents instruments de la política familiar sobre la participació i continuïtat en el mercat laboral de les mares. Aquest és un objectiu que persegueixen tant els sistemes de permisos i llicències laborals com els serveis de cura a la petita infància.

Permisos, llicències i racionalització horària

En efecte, els permisos laborals, en assegurar el vincle amb el mercat de treball, milloren les perspectives laborals de les dones. Dues variables acostumen, però, a marcar la diferència, tant en el cas del permís de maternitat com en el dels permisos parentals (llicències o excedències): la durada del permís i la seva remuneració.

- Durada: en el cas dels permisos de maternitat, semblen especialment efectius els esquemes que cobreixen entre 16 i 20 setmanes de permís. En el cas dels permisos parentals, la durada que maximitza els seus beneficis podria trobar-se al voltant dels vuit mesos.
- Quantia: en el cas dels permisos de maternitat, sembla fonamental que aquesta s'acosti al 100% del salari, ja que d'aquesta manera s'incrementa la probabilitat que les dones, sigui quin sigui el seu estatus laboral, gaudeixin íntegrament el període del permís. En el cas dels permisos parentals, es constata que les llicències no remunerades o d'una quantia molt reduïda són principalment sol·licitades per dones

ben posicionades en el mercat laboral; alhora, els permisos amb una remuneració generosa tendeixen a allargar el seu període d'utilització, en ocasions posant en risc les condicions de reingrés al mercat laboral.

En relació a les mesures de flexibilització horària, existeixen indicis que aquestes poden tenir un efecte positiu sobre la participació laboral de les dones amb fills petits.

Serveis de cura a persones dependents (infants)

Es fa evident que els programes i serveis de cura de la petita infància poden tenir un efecte positiu sobre la inserció laboral de les dones en el seu conjunt. Aquests beneficis s'incrementen:

- En aquells contextos on es parteix d'uns nivells de cobertura dels serveis i d'ocupació femenina relativament baixos.
- Entre les mares sense fills menors als que s'hi inscriuen, i entre les dones més formades.

Pel que fa a la conciliació i a la igualació de gènere

Avançar cap a la igualtat de gènere passa tant per facilitar la participació laboral de les dones (en condicions d'igualtat amb els homes) com per incrementar la dedicació dels homes a les tasques domèstiques (en condicions d'igualtat amb les dones). Des d'aquest segon punt de vista, hem observat alguns impactes atribuïbles als sistemes de permisos laborals.

Permisos, llicències i racionalització horària

- Els permisos de paternitat (no transferibles), que a Europa acostumen a tenir una durada d'entre dues i quatre setmanes, aconsegueixen incrementar la implicació dels pares en les tasques de la llar i la cura dels infants, durant i després del seu període de gaudi.
- Els permisos parentals (o llicències) que tenen una quantia molt reduïda o no estan en absolut remunerades acostumen a mostrar baixos de gènere en la seva utilització. En canvi, les llicències ben retribuïdes incrementen la seva utilització per part dels pares, amb el consegüent augment de la seva dedicació a l'àmbit domèstic.

- La racionalització dels horaris laborals pot tenir efectes rellevants sobre la vida en família i les pràctiques de criança. Per exemple, sembla clar que, en comparació amb una jornada “convencional” (de 9 a 17 hores), la jornada partida (amb una pausa llarga per dinar) redueix el temps que pares i mares dediquen a la família i a la cura dels fills.

Pel que fa a la millora de la criança

Dels instruments de política familiar considerats, l'únic que es fixa com a objectiu prioritari la millora de les pràctiques de criança és el dels serveis d'acompanyament o orientació familiar. Més concretament, parlem d'aquells programes de millora de la criança que duen els professionals que l'implementen (principalment treballadors socials o de l'àmbit sociosanitari) a treballar amb les famílies beneficiàries en el seu àmbit domèstic o comunitari: programes d'atenció domiciliària o *home visiting programs*.

Serveis d'acompanyament o orientació familiar: els programes *home visiting*

Els programes d'atenció domiciliària han mostrat la seva efectivitat a l'hora de millorar les pràctiques parentals, la salut de l'infant i de la mare, així com la preparació educativa dels fills. Els beneficis s'incrementen quan:

- El programa té una freqüència i un nombre mínim de visites a domicili, i és implementat i supervisat per personal qualificat.
- Les visites s'inicien durant el període d'embaràs i involucren la figura paterna en el procés d'orientació i acompanyament.

Referències

- [1] H. Lohman, F. H. Peter, T. Rostgaard, y K. Spiess, «Towards a Framework for assessing family policies in the EU», OECD, 2009.
- [2] C. Brullet, «Les polítiques de suport a les famílies amb fills i filles de Catalunya», Unicef-Catalunya, 2012.
- [3] Departament de Benestar Social i Família, Generalitat de Catalunya, «Pla integral de suport a la família 2012-2016». Generalitat de Catalunya, 2013.
- [4] M. Ferrera, «The “Southern Model” of Welfare in Social Europe», *J. Eur. Soc. Policy*, vol. 6, n.º 1, pp. 17-37, feb. 1996.
- [5] M. Naldini, *The Family in the Mediterranean Welfare States*. Londres: Frank Cass, 2003.
- [6] O. Salido y M. León, «Las políticas de protección a las familias en perspectiva comparada: divergencias nacionales frente a desafíos compartidos», en *Los Estados de Bienestar en la encrucijada. Políticas sociales en perspectiva comparada*, E. del Pino y Rubio Lara, Eds. Madrid: Tecnos, 2016, pp. 370-388.
- [7] INE, «Encuesta de Condiciones de Vida». 2013.
- [8] Idescat, «Indicadors de fecunditat». 2014.
- [9] Eurostat, «Indicadors de fecunditat». 2014.
- [10] A. Julià Cano, «Mesures contra la pobresa infantil: Prestació per a famílies amb infants en situació de pobresa», Unicef-Catalunya, 2014.
- [11] O. Cantó Sánchez y L. Ayala Cañón, «Políticas públicas para reducir la pobreza infantil en España: análisis de impacto», Unicef-España, 2014.
- [12] W. Van Lancker y N. Van Mechelen, «Universalism under siege? Exploring the association between targeting, child benefits and child poverty across 26 countries», *Soc. Sci. Res.*, vol. 50, pp. 60-75, mar. 2015.
- [13] L. Flaquer, *Las políticas familiares en una perspectiva comparada*. Fundación" La Caixa, 2000.
- [14] L. Flaquer, «Polítiques de suport i d'atenció a les famílies», en *Informe 2004: Infància, famílies i canvi social a Catalunya*, CIIMU., DD.AA., Ed. Barcelona: CIIMU, 2005.
- [15] K. Cooper y K. Stewart, «Does money affect children's outcomes? A systematic review», Joseph Roundtree Foundation, London, UK, 2013.
- [16] L. C. Maldonado y R. Nieuwenhuis, «Family policies and single parent poverty in 18 OECD countries, 1978–2008», *Community Work Fam.*, vol. 18, n.º 4, pp. 395-415, oct. 2015.
- [17] J. Misra, S. Moller, y M. J. Budig, «Work—Family Policies and Poverty for Partnered and Single Women in Europe and North America», *Gend. Soc.*, vol. 21, n.º 6, pp. 804-827, dic. 2007.

- [18] W. Korpi y J. Palme, «The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries», *Am. Sociol. Rev.*, vol. 63, n.º 5, p. 661, oct. 1998.
- [19] I. Marx, L. Salanauskaite, y G. Verbist, «The paradox of redistribution revisited: and that it may rest in peace?», 2013.
- [20] H. W. Hoynes y A. J. Patel, «Effective policy for reducing inequality? The earned income tax credit and the distribution of income», National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper 21340, 2015.
- [21] T. L. Hungerford y R. Thiess, «The Earned Income Tax Credit and the Child Tax Credit. History, Purpose, Goals, and Effectiveness», Economic Policy Institute, EPI Issue Brief 370, 2013.
- [22] C. Marr, C.-C. Huang, A. Sherman, y B. DeBot, «EITC and Child Tax Credit Promote Work, Reduce Poverty, and Support Children's Development, Research Finds». Center of Budget and Policy Priorities, 2015.
- [23] A. Nichols y J. Rothstein, «The Earned Income Tax Credit», National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper 21211, 2015.
- [24] R. Burkhauser, «The minimum wage versus the earned income tax credit for reducing poverty», *IZA World Labor*, 2015.
- [25] J. E. Saavedra y S. Garcia, «Impacts of conditional cash transfer programs on educational outcomes in developing countries: a meta-analysis», *RAND Labor Popul. Work. Pap. Ser. WR-921-1*, 2012.
- [26] N. Kabeer y H. Waddington, «Economic impacts of conditional cash transfer programmes: a systematic review and meta-analysis», *J. Dev. Eff.*, vol. 7, n.º 3, pp. 290-303, jul. 2015.
- [27] S. Baird, F. H. G. Ferreira, B. Özler, y M. Woolcock, «Conditional, unconditional and everything in between: a systematic review of the effects of cash transfer programmes on schooling outcomes», *J. Dev. Eff.*, vol. 6, n.º 1, pp. 1-43, ene. 2014.
- [28] N. Freelan, «Superfluous, Pernicious, Atrocious and Abominable? The Case Against Conditional Cash Transfers», *IDS Bull.*, vol. 38, n.º 3, pp. 75-78, 2007.
- [29] R. Dorsett, «The new deal for young people: effect on the labour market status of young men», *Labour Econ.*, vol. 13, n.º 3, pp. 405-422, 2006.
- [30] G. J. Van den Berg, B. Van der Klaauw, y J. C. Van Ours, «Punitive sanctions and the transition rate from welfare to work», *J. Labor Econ.*, vol. 22, n.º 1, pp. 211-241, 2004.
- [31] D. Card, J. Kluve, y A. Weber, «What works? A meta analysis of recent active labor market program evaluations», National Bureau of Economic Research, 2015.
- [32] Ivàlua, «Les mesures laborals de la Renda Mínima d'Inserció: una avaluació quantitativa de la implementació i l'impacte», Ivàlua, Barcelona, 2015.
- [33] W. van Oorschot, «Targeting welfare: on the functions and dysfunctions of means testing in social policy», en *World poverty: New policies to defeat an old enemy*, P. Townsend y D. Gordon, Eds. Bristol: The Policy Press, 2002.

- [34] K. O. Moene y M. Wallerstein, «Inequality, social insurance, and redistribution», *Am. Polit. Sci. Rev.*, pp. 859–874, 2001.
- [35] J. Currie y F. Gahvari, «Transfers in Cash and In-Kind: Theory Meets the Data», *J. Econ. Lit.*, vol. 46, n.º 2, pp. 333-383, may 2008.
- [36] D. Van de Walle, «Targeting revisited», *World Bank Res. Obs.*, vol. 13, n.º 2, pp. 231–248, 1998.
- [37] G. Boccuzzo, G. Caltabiano, Z. Dall, y M. Logui, «The impact of the bonus at birth on reproductive behavior in a lowest-low fertility context: Friuli-Venezia Giulia (Italy) from 1989 to 2005», *Vienna Yearb. Popul. Res.*, pp. 125-148, 2008.
- [38] A. H. Gauthier y J. Hatzius, «Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis», *Popul. Stud.*, vol. 51, n.º 3, pp. 295-306, 1997.
- [39] G. Laroque y B. Salanié, «Does fertility respond to financial incentives?», 2008.
- [40] K. Milligan, «Subsidizing the Stork: New Evidence on Tax Incentives and Fertility», *Rev. Econ. Stat.*, vol. 87, n.º 3, pp. 539-555, ago. 2005.
- [41] Ivàlua, «Avaluació de les Prestacions per a Infants a càrrec», Ivàlua, 2012.
- [42] L. González Luna, «The effects of a universal child benefit», Barcelona, GSE Working Paper Series 574, 2011.
- [43] G. Azmat y L. González, «Targeting fertility and female participation through the income tax», *Labour Econ.*, vol. 17, n.º 3, pp. 487-502, jun. 2010.
- [44] A. Cohen, R. Dehejia, y D. Romanov, «Do financial incentives affect fertility?», NBER, 2007.
- [45] R. Drago, K. Sawyer, K. M. Schreffler, D. Warren, y M. Wooden, «Did Australia's Baby Bonus Increase the Fertility Rate?», 2009.
- [46] G. Bonoli, «The impact of social policy on fertility: evidence from Switzerland», *J. Eur. Soc. Policy*, vol. 18, n.º 1, pp. 64-77, feb. 2008.
- [47] OECD, «Key Characteristics of Parental Leave Systems», OECD - Social Policy Division - Directorate of Employment, Labour and Social Affairs, 2016.
- [48] R. Ray, J. C. Gornick, y J. Schmitt, «Who cares? Assessing generosity and gender equality in parental leave policy designs in 21 countries», *J. Eur. Soc. Policy*, vol. 20, n.º 3, pp. 196–216, 2010.
- [49] Ministerio de Empleo y Seguridad Social, «Excedencia por cuidado de hijos según Comunidad Autónoma». MEYSS, 2015.
- [50] CADS, «Informe sobre la fonamentació de procés de reforma horària a Catalunya», Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible, 5/2014, 2014.
- [51] Comissió d'Estudi de la Reforma Horària y Parlament de Catalunya, «Informe de la Comissió d'Estudi de la Reforma Horària», Parlament de Catalunya, 630, 2015.
- [52] A. Escobedo, «Políticas de licencias parentales y de atención infantil para los menores de tres años y sus familias: el caso español en el contexto internacional», en *Economía e igualdad de género: retos de la Hacienda Pública en el siglo XXI*, A. M. Pazos, Ed. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales, 2008.

- [53] C. J. Ruhm, «The Economic Consequences of Parental Leave Mandates: Lessons from Europe», *Q. J. Econ.*, vol. 113, n.º 1, pp. 285-317, feb. 1998.
- [54] J. Waldfogel, «Understanding the “Family Gap” in Pay for Women with Children», *J. Econ. Perspect.*, vol. 12, n.º 1, pp. 137-156, 1998.
- [55] Y. E. Akgunduz y J. Plantenga, «Labour market effects of parental leave in Europe», *Camb. J. Econ.*, vol. 37, n.º 4, pp. 845-862, jul. 2013.
- [56] C. Balfe, «Maternity Leave Duration and Female-Male Relative Labour Market Outcomes», 2014.
- [57] H. Dearing, «Does parental leave influence the gender division of labour? Recent empirical findings from Europe.», 2015.
- [58] S. Burgess, P. Gregg, C. Propper, y E. Washbrook, «Maternity rights and mothers' return to work», *Labour Econ.*, vol. 15, n.º 2, pp. 168-201, abr. 2008.
- [59] M. Rösen y M. Sundström, «Maternal Employment in Scandinavia: A Comparison of the After-Birth Employment Activity of Norwegian and Swedish Women», *J. Popul. Econ.*, vol. 9, n.º 3, pp. 267-285, 1996.
- [60] V. Genre, R. G. Salvador, y A. Lamo, «European women: why do(n't) they work?», *Appl. Econ.*, vol. 42, n.º 12, pp. 1499-1514, may 2010.
- [61] J. Ondrich, C. K. Spiess, Q. Yang, y G. G. Wagner, «The Liberalization of Maternity Leave Policy and the Return to Work after Childbirth in Germany», *Rev. Econ. Househ.*, vol. 1, n.º 1, pp. 77-110, 2003.
- [62] I. Lapuerta, P. Baizán, y M. J. González, «Individual and Institutional Constraints: An Analysis of Parental Leave Use and Duration in Spain», *Popul. Res. Policy Rev.*, vol. 30, n.º 2, pp. 185-210, abr. 2011.
- [63] J. W. Albrecht, P.-A. Edin, M. Sundström, y S. B. Vroman, «Career Interruptions and Subsequent Earnings: A Reexamination Using Swedish Data», *J. Hum. Resour.*, vol. 34, n.º 2, pp. 294-311, 1999.
- [64] N. Datta Gupta, N. Smith, y M. Verner, «PERSPECTIVE ARTICLE: The impact of Nordic countries' family friendly policies on employment, wages, and children», *Rev. Econ. Househ.*, vol. 6, n.º 1, pp. 65-89, 2008.
- [65] F. Jaumotte, «Labour force participation of women», *OECD Econ. Stud.*, vol. 2003, n.º 2, pp. 51-108, 2004.
- [66] B. Pettit y J. Hook, «The Structure of Women's Employment in Comparative Perspective», *Soc. Forces*, vol. 84, n.º 2, pp. 779-801, 2005.
- [67] A.-K. Abendroth, T. van der Lippe, y I. Maas, «Social support and the working hours of employed mothers in Europe», *Soc. Sci. Res.*, vol. 41, n.º 3, pp. 581-597, may 2012.
- [68] J. L. Hook, «Care in Context: Men's Unpaid Work in 20 Countries, 1096-2003», *Am. Sociol. Rev.*, vol. 71, pp. 639-660, 2006.
- [69] J. L. Hook, «Gender Inequality in the Welfare State: Sex Segregation in Housework, 1965-2003», *Am. J. Sociol.*, vol. 115, n.º 5, pp. 1480-1523, 2010.
- [70] A. Z. Duvander y M. Johansson, «What are the effects of reforms promoting fathers' parental leave use?», *J. Eur. Soc. Policy*, vol. 22, pp. 319-330, 2012.

- [71] J. Ekberg, R. Eriksson, y G. Friebel, «Parental leave - A policy evaluation of the Swedish "Daddy-Month" reform», *J. Public Econ.*, vol. 97, pp. 131-143, 2013.
- [72] A. Kotsadam y H. Finseraas, «The state intervenes in the battle of the sexes: Causal effects of paternity leave», *Soc. Sci. Res.*, vol. 40, n.º 6, pp. 1611-1622, 2011.
- [73] A. Bartel, M. Rossin-Slater, C. J. Ruhm, J. Stearns, y J. Waldfogel, «Do Fathers Take Family Leave in the United States? Evidence from California's Paid Family Leave Program», presentado en APPAM Fall Conference, Miami, 2015.
- [74] B. Neary, «Paid Family Leave in the United States: Using Simulation to Compare the Tradeoffs Between Maximum Length of Leave, Wage Replacement Rate, and Benefit Caps», presentado en APPAM Fall Conference, Miami, 2015.
- [75] K. Pull y A. C. Vogt, «Much Ado About Nothing? The Effects of the German Parental Leave Reform», *Soziale Welt-Z. Socialwissenschaftliche Forsch. Prax.*, vol. 61, n.º 2, pp. 121-137, 2010.
- [76] L. Lesnard, «Off-Scheduling within Dual-Earner Couples: An Unequal and Negative Externality for Family Time¹», *Am. J. Sociol.*, vol. 114, n.º 2, pp. 447-490, 2008.
- [77] V. R. Wight, S. B. Raley, y S. M. Bianchi, «Time for children, one's spouse and oneself among parents who work nonstandard hours», *Soc. Forces*, vol. 87, n.º 1, pp. 243-271, 2008.
- [78] P. Gracia y M. Kalmijn, «Parents' Family Time and Work Schedules: The Split-Shift Schedule in Spain: Family Time and Work Schedules in Spain», *J. Marriage Fam.*, vol. 78, n.º 2, pp. 401-415, abr. 2016.
- [79] OECD, «Fertility trends: what have been the main drivers?», OECD, 2011.
- [80] A. C. d'Addio y M. M. d'Ercole, «Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies», OECD, 2005.
- [81] A. H. Gauthier y J. Hatzius, «Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis», *Popul. Stud.*, vol. 51, n.º 3, pp. 295-306, 1997.
- [82] A. Luci-Greulich y O. Thévenon, «The Impact of Family Policies on Fertility Trends in Developed Countries», *Eur. J. Popul. Rev. Eur. Démographie*, vol. 29, n.º 4, pp. 387-416, 2013.
- [83] A. Kalwij, «The impact of family policy expenditure on fertility in western Europe», *Demography*, vol. 47, n.º 2, pp. 503-519, 2010.
- [84] D. Engster y H. O. Stensöta, «Do Family Policy Regimes Matter for Children's Well-Being?», *Soc. Polit. Int. Stud. Gen. State Soc.*, vol. 18, n.º 1, pp. 82-124, mar. 2011.
- [85] C. J. Ruhm, «Parental leave and child health», *J. Health Econ.*, vol. 19, pp. 931-960, 2000.
- [86] S. Tanaka, «Parental leave and child health across OECD countries*», *Econ. J.*, vol. 115, n.º 501, pp. F7-F28, 2005.
- [87] C. R. Winegarden y P. M. Bracy, «Demographic Consequences of Maternal-Leave Programs in Industrial Countries: Evidence from Fixed-Effects Models», *South. Econ. J.*, vol. 61, n.º 4, pp. 1020-1035, 1995.

- [88] M. Rossin, «The effects of maternity leave on children's birth and infant health outcomes in the United States», *J. Health Econ.*, vol. 30, n.º 2, pp. 221-239, mar. 2011.
- [89] B. Broadway, G. Kalb, D. Kuehnle, y M. Maeder, «The effect of paid parental leave on child health in Australia», Melbourne Inst. of Applied Economic and Social Research, Victoria, 2015.
- [90] J. Blasco, «Infància a Catalunya. Mesures contra la pobresa infantil: ampliació selectiva d'escoles bressol i extensió de la tarifació social», UNICEF, Barcelona, 2015.
- [91] S. Sarasa Urdiola, «Deferred effects of nursery school on adolescents' school performance in Spain», 2011.
- [92] R. Benito, M. À. Alegre, y I. González-Balletbò, «School Segregation and Its Effects on Educational Equality and Efficiency in 16 OECD Comprehensive School Systems», *Comp. Educ. Rev.*, vol. 58, n.º 1, pp. 104-134, feb. 2014.
- [93] V. Dupriez, X. Dumay, y A. Vause, «How Do School Systems Manage Pupils' Heterogeneity?», *Comp. Educ. Rev.*, vol. 52, n.º 2, pp. 245-273, may 2008.
- [94] M. Baker, J. Gruber, y K. Milligan, «Universal Childcare, Maternal Labor Supply and Family Well-Being», *J. Polit. Econ.*, vol. 116, pp. 709-745, 2008.
- [95] S. Bauernschuster y M. Schlotter, «Public child care and mothers' labor supply—Evidence from two quasi-experiments», *J. Public Econ.*, vol. 123, pp. 1-16, mar. 2015.
- [96] S. Berlinski y S. Galiani, «The effect of a large expansion of pre-primary school facilities on preschool attendance and maternal employment», *Labour Econ.*, vol. 14, n.º 3, pp. 665-680, jun. 2007.
- [97] S. Berlinski, S. Galiani, y P. J. McEwan, «Preschool and Maternal Labor Market Outcomes: Evidence from a Regression Discontinuity Design», *Econ. Dev. Cult. Change*, vol. 59, n.º 2, pp. 313-344, ene. 2011.
- [98] M. Brewer, S. Cattan, C. Crawford, y B. Rabe, «The impact of free, universal pre-school education on maternal labour supply», *Inst. Fisc. Stud. Lond. IFS*, 2014.
- [99] E. U. Cascio, «Maternal labor supply and the introduction of kindergartens into American public schools», *J. Hum. Resour.*, vol. 44, n.º 1, pp. 140-170, 2009.
- [100] M. D. Fitzpatrick, «Preschoolers Enrolled and Mothers at Work? The Effects of Universal Prekindergarten», *J. Labor Econ.*, vol. 28, n.º 1, pp. 51-84, 2010.
- [101] M. D. Fitzpatrick, «Revising our thinking about the relationship between maternal labor supply and preschool», *J. Hum. Resour.*, vol. 47, n.º 3, pp. 583-612, 2012.
- [102] J. B. Gelbach, «Public Schooling for Young Children and Maternal Labour Supply», *Am. Econ. Rev.*, vol. 92, n.º 1, pp. 307-322, 2002.
- [103] D. Goux y E. Maurin, «Public school availability for two-year olds and mothers' labour supply», *Labour Econ.*, vol. 17, n.º 6, pp. 951-962, dic. 2010.
- [104] T. Havnes y M. Mogstad, «Money for nothing? Universal child care and maternal employment», *J. Public Econ.*, vol. 95, n.º 11-12, pp. 1455-1465, dic. 2011.

- [105] P. Lefebvre y P. Merrigan, «Child-Care Policy and the Labor Supply of Mothers with Young Children: A Natural Experiment from Canada», *J. Labor Econ.*, vol. 26, n.º 3, pp. 519-548, 2008.
- [106] N. Nollenberger y N. Rodríguez-Planas, «Child care, maternal employment and persistence: a natural experiment from Spain», 2011.
- [107] S. P. Sall, «Maternal Labor Supply And The Availability Of Public Pre-K: Evidence From The Introduction Of Prekindergarten Into American Public Schools», *Econ. Inq.*, vol. 52, n.º 1, pp. 17-34, ene. 2014.
- [108] P. Baizán, «Regional child care availability and fertility decisions in Spain», *Demogr. Res.*, vol. 21, pp. 803-842, dic. 2009.
- [109] T. Hener, S. Bauernschuster, y H. Rainer, «Does the Expansion of Public Child Care Increase Birth Rates? Evidence from a Low-Fertility Country», 2013.
- [110] P. Baizán, «The policy context of fertility in Spain: Toward a gender-egalitarian model?», Department of Political & Social Sciences, Universitat Pompeu Fabra, 2015.
- [111] R. Davies, «Promoting fertility in the EU. Social policy options for the Member States», Library of the European Parliament, 2013.
- [112] G. Camilli, S. Vargas, S. Ryan, y W. S. Barnett, «Meta-analysis of the effects of early education interventions on cognitive and social development», *Teach. Coll. Rec.*, vol. 112, n.º 3, pp. 579-620, 2010.
- [113] G. J. Duncan y K. Magnuson, «Investing in Preschool Programs», *J. Econ. Perspect.*, vol. 27, n.º 2, pp. 109-132, feb. 2013.
- [114] J. J. Heckman, S. H. Moon, R. Pinto, P. A. Savelyev, y A. Yavitz, «The rate of return to the HighScope Perry Preschool Program», *J. Public Econ.*, vol. 94, n.º 1, pp. 114-128, 2010.
- [115] L. R. Peck y S. H. Bell, «The Role of Program Quality in Determining Head Start's Impact on Child Development. Third Grade Follow-Up to the Head Start Impact Study», OPRE, Abt Associates, Westat, OPRE Report 2014-10, 2014.
- [116] M. Puma, S. Bell, R. Cook, C. Heid, P. Broene, F. Jenkins, A. Mashburn, y J. Downer, «Third Grade Follow-Up to the Head Start Impact Study: Final Report», OPRE, Westat, OPRE Report 2012-45, 2012.
- [117] J. Collet y A. Tort, *Famílies, escola i èxit: millorar els vincles per millorar els resultats*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2011.
- [118] M. Comas, S. Escapa, y C. Abellán, *Com participen mares i pares a l'escola? Diversitat familiar i d'implicació en educació*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2014.
- [119] W. H. Jeynes, «A Meta-Analysis of the Relation of Parental Involvement to Urban Elementary School Student Academic Achievement», *Urban Educ.*, vol. 40, n.º 3, pp. 237-269, may 2005.
- [120] W. H. Jeynes, «The Relationship Between Parental Involvement and Urban Secondary School Student Academic Achievement A Meta-Analysis», *Urban Educ.*, vol. 42, n.º 1, pp. 82-110, 2007.

- [121] D. J. Mattingly, R. Prislin, T. L. McKenzie, J. L. Rodriguez, y B. Kayzar, «Evaluating evaluations: The case of parent involvement programs», *Rev. Educ. Res.*, vol. 72, n.º 4, pp. 549-576, 2002.
- [122] F. L. Van Voorhis, M. F. Maier, J. L. Epstein, C. Lloyd, y T. Leung, «The impact of family involvement on the education of children age 3 to 8». MDRC New York, NY, 2013.
- [123] F. Avvisati, M. Gurgand, N. Guyon, y E. Maurin, «Getting Parents Involved: A Field Experiment in Deprived Schools», *Rev. Econ. Stud.*, vol. 81, n.º 1, pp. 57-83, ene. 2014.
- [124] D. Goux, M. Gurgand, y E. Maurin, «Adjusting Your Dreams? High School Plans and Dropout Behavior1», 2014.
- [125] C. Devaney, J. Canavan, F. Landy, y A. Gillen, «What works in family support?» Child and Family Agency, Unesco, 2013.
- [126] UCD Geary Institute Evaluation Team, «Preparing For Life: Early Childhood Intervention. Assessing the Impact of Preparing For Life at 36 Months», UCD Geary Institute for Public Policy, 2015.
- [127] Z. Johnson, B. Molloy, P. Fitzpatrick, B. Rooney, T. Keegan, y P. Byrne, «Community Mothers Programme - seven year follow-up of a randomized controlled trial of non-professional intervention in parenting», *J. Public Health Med.*, vol. 22, n.º 3, pp. 337-342, 2000.
- [128] Centre for Effective Education, «A randomised controlled trial evaluation of the Lifestart parenting programme», Queens University Belfast and Atlantic Philanthropies, 2015.
- [129] S. Avellar, D. Paulsell, E. Sama-Miller, P. Del Grosso, L. Akers, y R. Kleinman, «Home Visiting Evidence of Effectiveness Review: Executive Summary», Mathematica Policy Research, 2016.
- [130] M. Sandner, «Effects of Early Childhood Intervention on Fertility and Maternal Employment: Evidence from a Randomized Controlled Trial», 2015.
- [131] I. Hill, S. Benatar, H. Sandstrom, E. Greenberg, T. Franke, T. Christie, T. Triplett, M. L. Brown, y J. Ho, «Locally Designed Home Visiting Program Has Sustained Impacts on Child Development & Parenting Quality», presentado en APPAM Fall Conference, Miami, 2015.
- [132] N. B. Guterman, J. L. Bellamy, A. Banman, y S. Morales-Mirque, «The Dads Matter Enhancement to Home Visiting Service: Early Trends from a Multisite Randomized Clinical Trial», presentado en APPAM Fall Conference, Miami, 2015.